СІТІ ЖИТТЯ І СМЕРТІ

Рід приходить, і рід проходить,

А земля пребуває вовіки.

Із Екклезіаста

Сонце уже високо ходило над землею. Скресли ріки, і крижини безладно громадились і шурхотіли у течії повноводдя. Чорні хвилі пружно вигойдували на бурунистих гребенях посеред тріскотливих крижин широкі київські події. Князь Оскольд поспішав додому.

Поспішав із Полоччини і Смоленщини, де віднині став твердо й непохитно. Там же залишив прах свого отця — велеможного полянського князя Тура, якого ромеї й хозари прозвали Диром. Віднині попіл, що лишився по його спаленню, поріднив полян і кривичів навіки. Полоцький князь Ізяслав збіг зі своєї землі, опинившись у Новгороді. Не захотів поклонитися Оскольду.

Та тільки зле вчинив полоцький князь. Мовив: своїх богів — Стрибога й Мокошу — боронитиму мечем, скільки світу в очах. А побіг під захист чужих богів — Велеса і Хорса. І виходить, що ті боги мають також постати проти полянських кумирів. Не по правді се. Володарів багато, і кожен має своїх богів. Вони ворогують між собою і спричиняються до того, що родичі між собою б'ються, намагаючись вивищитись один над одним.

Оскольд пригадував слова матері своєї. І священика Местивоя пригадував. Мудро йому радили, коли мовили: зроби одного бога в своїй землі — і тоді станеш єдиним керманичем в ній! Єдиний бог — це щит, що єднатиме й охоронятиме твій люд. Він тобі буде мечем, яким ти вразиш кожного, хто возстає супроти твоєї правди! Справедливість цих

повчань бачить нині і сам. І рішучість виповнює його. Ось прийде у Київ, роздивиться, розмислить як слід і тоді... На Київ! Там на нього чекають великі діяння. Чекає на нього Ярка. Сина йому покаже — нащадка Києвичів. Ім'я немовляті приберуть... Це має бути достойне ім'я. Ох, як важко вгадати оте найщасливіше, найдостойніше ймення, щоб і в своїй землі і в чужих краях воно звучало дзвінко й гордо. Адже під руку київського державця має перейти земля Подніпров'я, що віднині поєдналась із великими просторами інших племен слов'янських.

Оскольд сидів у події під вітрилом і мріяв, погойдуючись на пружних хвилях Десни. Довкола мліла у сонячному весняному мареві земля сіверян. Мирне й спокійне плем'я густо розкинуло свої оселища по берегах ріки, яка нижче стольного града Новгорода-Сіверського розливалась широко, як море. В інший час зупинився б тут. А зараз поспішав до Києва.

Пахло в повітрі торішнім листом і терпкими бруньками. Ось-ось вони вибухнуть ніжно-оксамитовою зеленню й потягнуться до сонця. Весна!

Буруниться за кормою подій важка хвиля, над головою дзвенить небесна сонячна безодня, у грудях і в скронях шумує кров... Цього разу він відчував прихід весни якось гостріше; бо любив життя болючіше, бачив більше, робив усе натхненніше... Нарешті і для нього прийшла справжня весна. Тепер сприймає її усіма своїми дозрілими відчуттями. Мабуть, тому, що в юні роки не був таким щасливим, як нині, то й не помічав усіх приваб земної краси...

Перша подія, за якою ішов вітрильник з Оскольдом, враз чомусь завернула до берега. Спрямувала на піщану смугу. Угледів: кілька спішених верхівців бігли до річки з усіх ніг, несамовито розмахували шапками, щось кричали до них. Оскольдів кормчий і собі завернув до берега.

Що стряслося? Передчуття лиха скувало на мить усе тіло, але вже другої миті серце його важко погнало гарячу кров. З нетерпінням узявся за весло. Швидше б добратись до берега. Ще не причалили події, як почув тривожні голоси:

— Княже, Київ орда обступила!

— Звідки? Яка?..

— Не відаєм. Одні мовлять, ніби хозари. Інші — ніби угри з печеніжипами. Хто зна. А прийшли від хозарського степу. Кияни міцно стоять на валах. Твоєї підмоги ждуть.

Посланці перебивали один одного. Були зчорнілі, забрьохані, лише очі гостро виблискували від збентеженості.

— Що за орда? Так рано! Звідки ж взялися? — кидали до київських послів веслярі.

Знову той Степ. Над усіма ордами там володарює Хозарія. Хозарський меч завжди зненацька б'є у спину полянам. Мабуть, в Ітилі вже довідались за Луп-киню...

— А Ярка де? Як син?

— У Києві. Чекають на тебе, княже! — привітно усміхнувся старший посланець. Оскольдові видалося, що десь уже ніби бачив його.

— Хто ж будеш? Чийого роду?

— А нічийого! Сам по собі! — знову синьооке усміхнувся киянин, насунув на голову потерту лисячу шапку, почалапав до свого коня.

Оскольд насупився — зухвалець надто нечемний. Не шанує належно його, можного володаря слов'янської землі. Та чекайте ж ви, ниці худії люди, він ще змусить вас низько кланятись йому! А зараз не час виставляти свою гординю. Та й не рівня йому сей жебрак в обшмульганій шапчині, щоби він, князь землі полянської, а тепер ще й волостель землі полоцької та смоленської допитувався у нього роду! Хай іде геть!.. В Оскольда інший клопіт — як врятувати Київ од біди...

Світанок тільки починав жевріти, коли Оскольдові вої з великою тихістю підступили до київських валів. За ними стояли не спутані, готові до бігу, коні. Але ординців відразу не побачили. Не було видно поблизу й табунів худоби, з якою завжди ходить орда. Отже, не кочовий народ прибув до Києва, а налетіли розбійники-таті, які заздалегідь знають, що доведеться тікати, тому приходять цалегку.

Дружина Оскольдова кинулась на ворожий стан зненацька, розітнувши посвистами мечів сірий світанок. Назустріч їй підхопилась ворожа рать, що опочивала за валами на купах шкур чи на сідлах. І зав'язалась зла січа. Спочатку тихо, зосереджено, лише важке хекання та вигейкування рубачів будило ранкову тишину. А далі зойки, прокляття, гучне брязкання мечів, тріщання списів і ратищ і стукіт щитів. Таки ж це була ординська рать. У шкіряних одяганках, хутрами назовні, а зверху — кольчуги із товстої шкіри чи броньові сорочки, шкіряні гостроверхі шоломи.

Коли дружинники Оскольдові врубались клином у лави ординців, що притиснулись до валів, перед очима князя майнуло тонконосе смагляве обличчя з високим чолом над, широким розкриллям чорних брів. Майнуло на мить і сховалось під шоломом. Не впізнав би ніколи князь Оскольд чорнобородого тархана Ієхуду в цьому ратницькому одяганні, коли б не ота витончена рука, якою він хапливо насунув на лице шолом.

— Диви, старий знайомець! — кинув хтось із київських дружинників. — Ієхуда за даниною прийшов!

— Ану-но перейміть його!

Оскольд рвучко сіпнув коня за оброть, здибив і кинувся туди, де його воїни обступали цього чорного степового крука. Але на Оскольда чатувала підступна небезпека — кілька ординських верхівців оточили його з усіх боків і націлили в груди списи. З-під шкіряних шоломів його пильнували колючі очі степовиків. Які знайомі були їхні погляди, блиск очей і лютість! Хто вони? Барджиль? Бохан? Чи це йому тільки здалося?

Роздумувати й згадувати не було коли. Оскольд знову — уже в котрий раз! — опинився в сітях смерті. Щільним кільцем обступали його хозарські комонники — хочуть взяти князя живого... Та не бути сьому!

Оскольд розмахував мечем, не чуючи ані болю в плечі від ворожого удару, ані гарячого струменя крові на скроні...

Не відразу й побачив, як із протилежного боку, з-під круч Дніпра, виповзла, немовби з-під землі, нова дужа рать пішців і пішла приступом на ординців. Попереду неї врубувався у щільні ряди степовиків невисокий дужак в обшмугляній лисячій шапці, а поряд із ним завзято орудував мечем червонолиций рудоволосий кремезняк, на шоломі якого тріпотів червоний ялівець.

Витер обличчя рукавом, роззирнувся і мало не укляк з подиву — до нього біг розчервонілий, мов розпечене коло сонця, Ніскипя у шоломі з червоним ялівцем і отой посол, що перейняв його на Десні за Новгородом-Сіверським. Хто ж він? І звідки знову взявся отут?

І враз здогадався: та се ж він і привів сюди деревлянську рать! Ну й звитяжець же! Але ж і зухвалий муж — не сказав йому свого імені.

— Встигли! Встигли! — радів усім своїм безбровим червоним обличчям Ніскиня, стоячи перед Оскольдом. — Коби не сей киянин, не

встигли б! — очима вказав на доблесного воя у лисячій шапці. Той був без шолома, ніби прийшов не на рать, а на гостину.

Киянин білозубо осміхнувся, зняв з голови шапку. З-під неї висипався на плечі сніп білого, як льон, волосся. І тоді Оскольд його упізнав:

— Пастух! Се ти колись рятував Київ від деревлян?

— Я, — просто одказав пастух.

— Але ж ти тоді так несподівано щез... Імені свого не сказав.

— А навіщо? — щиро здивувався звитяжець.

— Нагороду маєш дістати. Честь Києва врятував.

—— Нагородою мені і єсть честь Києва, — мовив пастух, натягнув свою кумедну шапку й посміхнувся. — А тебе, князю, бачу, добре пошарпали!

Тоді й інші зауважили, що сорочка в Оскольда на спині була розірвана, крізь вічка кольчуги сочилась кров. Обличчя й руки — в багнюці. Кінь його увесь замилений рожевою піною, ніздрі широко роздувались, у вирлах ще не усівся жах.

— Пошарпали, — відповів князь, — та байдуже. А тобі, чоловіче, щира вдячність. Молодець єси!

— Коби не він, — устряв у розмову Ніскиня, — не встигли б тобі на поміч, Оскольде. Тягнув за поли люто. Каже: біжімо боржій, бо поб'ють Оскольдову дружину! Ну, ми на події — і гайда!

Ніскиня лащився, як пес. Авжеж, зять його Оскольд пригорнув під свою руку он які землі багаті! З таким сусідом краще ділити поганий мир, аніж вести добру війну. Та й інше важить: Ярка подарувала Києвичам нащадка, а йому онука. Це справжнє щастя, бо Ніскиня вельми чадолюбивий, але має тільки дочок. Нині ж у нього є онук — буде нащадком не тільки полянської, але і деревлянської землі.

— Дякую богові нашому і тобі, Ніскине, за поміч. — Оскольд почав розминати затерпле плече.

— Так се правда, що ти хрестився? — здивувався Ніскиня. — А боги твого роду як?

— Як бачиш, також допомагають! — усміхнувся в темний вус полянський князь. — А де ж це пастух? — спохопився він. Усі роззирнулися, але того синьоокого пастуха в старій лисячій шапці ніде не було. Допоки князі обмацували один одного поглядами, обмінювалися словами, той пастух уже йшов до своїх кошар і стаєнь. У нього ж свої клопоти.

Далебі, нині весна, а вовки о цій порі голодні, заберуться в кошару — геть перепсують отару! Який одвіт дасть тоді князеві, власне не йому самому, а клятому тіуну, котрий у три ока пантрує за порядком у княжому дворі. Треба, либонь, поспішати...

Ішов собі чоловік до своєї роботи. Хе, нагороду, каже, дістав би він, простий смерд київський, за честь стольного града! А що йому та княжа нагорода? Має собі нагороду найвищу — бо робив справно, по честі. На чуже оком не накидав, на чужій біді рук не грів. Та й на шию свою нікому не давав сісти. Волю свою беріг. Як і свободу своєї землі, свого Києва. Отеє і є йому найбільша нагорода — чисте сумління і висока честь...

А Ніскиня тим часом уже оповідав Оскольдові про священика Местивоя. Приблудився до Іскоростеня. Намовляв і його, деревлянського князя, визнати єдиного владику на небі і єдиного владику на землі подніпровській — Оскольда. Але ж... Як буде тоді з деревлянським Дажбогом? Розгнівити покровителя своєї землі він не наважується...

Оскольд лише посміхався примруженими очима. Хитрив лукавий Ніскиня, ховався за свого бога-покровителя. Насправді ж він не хоче визнати полянського князя першим владцею у землі слов'янській. Дажбог мовчав би так само, як і Перун!.. Усі боги нишком підкорилися б єдиному богу. Але волостелі не жадають того — і здіймають самі свої мечі проти єдиновладдя Києва!..

Так гадав Оскольд. Бо ще не знав, що слов'янські боги не мовчали. Очі Перунового ідола на київській горі вже не раз наливались кров'ю, коли старий волхв згадував ромейського бога у парі з ім'ям князя Оскольда!..

Та зараз колишні затяті вороги йшли поряд. Нині вони були союзниками по борні і по духу. Забули свої недавні кривди. Що старе згадувати, коли їх нині єднає спільна перемога?

Може, вперше в житті старий Ніскиня тепер інакше подивився на київського володаря. Десь у душі гордився родичанням із ним. І, певне, від того переймався тривогою. Збагнув, що сидіти на київському столі не так просто. Тут устигай тільки відбиватись від посягань то з одного, то з другого, то навіть з третього боку!

Он і тепер. Де ті хозари? Де їхні орди? А дивись — добігли до Києва, занесли над ним свій меч. Лютий хозарський меч! Йому, Ніскині, того й не присниться! Аж ось коли відчув важкість золотого київського стола. Може, через те, нарешті, це збагнув, що почав важити його життям і славою свого переємця-онука, який он зараз кричить на всі княжі палати! Либонь, його, діда свого — князя деревлянського, вітає! І отця

свого рідного — відважного Оскольда! Що ж, Ніскиня згоден визнати над собою старшинство Турового сина. Бо він, видно з усього, іде дорогою правди. Скільки кривд, напастей переборов за свої літа! І став від того не слабшим, а могутнішим, нездоланнішим. Воістину, як мовлять мудрі: дорога правди — то життя і велич!

Тож, певно, боги судили для Ніскині одне з двох: або стати під Оскольдову руку самому, або ждати, доки той своїм мечем сам його не поставить. Ніскипя надто багато літ уже прожив на землі, щоб не набути якоїсь мудрості. Звичайно ж, він стане під руку Оскольдову сам. Час для того зараз найзручніший!

Хай буде так. Проте відверто цього не скаже Оскольдові, аби не возгордився. Не сказав: "Злякався Ніскиня, бо його чекав доля Ізяслава Полоцького". І то була б правда: Ізяславу нині не заздрить деревлянський князь. Та й не хотів би на старості літ тягтися за підмогою в чужу землю. Коли б він наважився сказати правду, то признався б, як не богам, то собі, що подобрішав до свого ненависного зятя найбільше саме через це. Після розгрому Ізяслава відчув, що втратив спільника. Тож мусить тепер ховатися за свою надмірну любов до онука і Ярки, хоча й не знав, від котрої ж із багатьох його жон була в нього ця Ярка!

Але хвала богам! Йому не треба було ні перед ким Сповідуватись — ні перед кумирами, ні перед собою.

У роздумах Ніскиня перейшов разом із Оскольдом сіни, гридницю. Зупинилися на порозі княжої опочивальні, де лунав голос дитини. Але як тільки мужі постали на порозі виталища, дитя мовби завмерло. Ярина, що була в ошатному навершнику й убрусі, кинулась на груди Оскольдові, навіть не завваживши свого отця, деревлянського князя. До нього, либонь, не припадала так жодна наложниця, не кажучи вже про жон... І Ніскиня вперше в житті низько вклонився жінці — своїй дочці. Ярка аж несамовитіла на радощах і навіть не відразу збагнула той жертовний поклон отця. Лише потім здогадалась, що тим пошанівком

сей князь, мабуть, пробачався перед нею за минуле і благав її за майбутнє...

Коли хвиля щасливого забуття змайнула, Ярка відірвалась від Оскольдового плеча і заплакала. І тоді Оскольд довідався про жорстоку кривду, яку Перун вчинив над його сином.

Це була справді найчорніїпа кривда, яку може зазнати княжий син-спадкоємець. Такого ще не було у землі полянській, щоб покровитель її — Перун — не взяв князівського спадкоємця під свій меч!

Оскольд і Ніскиня від подиву й страху остовпіли...

Ярка знала обичай пращурів: чим раніше Перун візьме дитину під захист, тим безпечнішою буде її доля. Тоді обходитимуть дитя хворості, не зурочить своїм поглядом лихе око, відьомське чаклування чи потайна змова лиходіїв. Тоді сягне свого зрілого віку й перейме від отця свого кермо землі.

На Перунову гору прийшла Ярка, як і належало княгині, з челяддю й няньками, сюди привели й молодого бичка для треби. Але її ніхто не зустрів. Волхв Славута зневажив молоду княгиню! Не з'явився він і тоді, коли челядини стали голосно гукати його. Зник, ніби полинув у холодні небеса. Усі вірили, що цей віщун знав мову богів і визначав долі людей. Не зустрів, певно, тому, що сумну будучину угледів або її, золотоглавої Яркії, або нового нащадка київського столу. Інакше б уже припадав до їхніх стіп...

Челядь залишила бичка біля требища й тихо, з широко розкритими очима, пошурхотіла сніговими стежками униз, подалі від Перунової гори... Подалі від них, нещасних, обійдених Долею... Тікали, ніби від чуми. Небачене трапилося: волхв не дав свого благословення нащадкові Києвичів! Може, сей спадкоємець немилий Небу? Може, Ярка винна в тому? У здогадах губилися люди.

Але хто любить обійдених Долею? То лиш до обранців її всі хиляться й ліпляться, один поперед одного пестяться. Від невдах же — тікають подалі.

Утекли всі й від них. А чутки невидимими потічками розтікалися, розповзалися од княжого двору по всьому граду. То, мовляв, Оскольдові мста жорстока від старих богів! Кара йому уготована повсюди, і впаде вона на весь рід його. Це за той храм у пущі! За тих святителів, що прикликав із Болгарії! За зречення старих богів, а найпаче — за зневагу до громовержця — бога Перуна. Мовили, блимає кумир його на горі кривавим оком. Гнів нуртує в ньому великий! І волхву звелів не брати під свій покров княжати...

Плакала Ярка, ховалася по темних закутках терема. Їй ввижалися клубки чорних тіней, що котилися за нею, чи то домовик з баранячими рогами й довгою бородою, чи то перелесник, що стрибав поперед неї й міцно зачиняв двері, аби вона не могла вийти із виталища. Вночі, серед тривожного сну, на неї падали хижі шуліки й гачкуватими дзьобами цілили їй в очі і серце. То раптом хтось ніби простягував до її немовляти кістляві руки — і тоді вона схоплювалась на ноги й кидалась до колиски...

А тут прикотилась орда...

Оскольд був приголомшений. Бо, справді, одна біда йде, за собою другу веде. Що ж робити?

— Не журися, сину... — тихо обізвалася Славина. Голос матері! Він завжди рятував у біді... А він — забув і привітатися з нею!

О, сини людськії, скільки мук і любові ви приносите своїм матерям, які мовчки зносять від вас цю образливу неувагу. Бо хіба вони коли забували про те, що синів треба зігріти любов'ю своєю!.. Як ця ваша байдужість віддається в них печаллю і сивиною!..

— Може б, віднести дитя до церкви? Хай би отець Местивой охрестив його.

— Не дам! — Ярка заступила собою синову колиску. І тут розправив плечі Ніскиня. Його зморщене, ніби спечене, безброве обличчя розпливлося в усмішці. Звернувся до Ярки:

— Деревлянський бог дасть йому своє благосне слово, дочко. Захистить від кривди.

— Він спадкоємець київської держави! Його мав визнати Перун, — насупився Оскольд, гостро блимнув просинню очей з-під темних брів.

Оскольд аж тепер збагнув: мститься йому старий світ, що набрав сили за спиною старого Тура, пручався, шкірив зуби, готувався нанести йому смертельний удар.

Ладен був у цю ж мить зірватися й бігти до волхва, відсікти йому висохлу голову, що ледве ще трималась на тонкій зморщеній шиї. О старий волхве, пощо освячував своїм іменем, своєю впертістю минувшину, у якої вже не буде ніколи майбуття.

— Кличте сюди Славуту! — Оскольд схопився за меч.

— Не будь поспішливим у гніві, сину. Славута, гадаю, те не сам придумав. Твої бояри у нього збираються і радяться.

Від тихого голосу Славини його рука ковзнула вниз по черені меча.

— Хто з них?

— Усі велеможці київські. Бережися їх, сину... Ярка з подиву розкрила рота — виходить, що в Києві люта змова боярська?! А вона гадала, що бог розгнівався!.. Її приспокоїла Славина.

— Заспокойся, дочко, піду в Новгород, покличу дружину в поміч. Оскольд і звалить змовників.

— І я дружиною своєю підтримаю, — прогудів Ніскиня.

Іншими шальцями — іншими! — важив тепер, дерев-лянський князь вагу золотого київського стола!..

— Да буде! — опустив очі Оскольд.

А в пам'яті спливали призабуті вже імена бояр: рідкобородий вилицюватий Микульчич... Низькорослий, рукатий, схожий на рака, Радим, син вигнаного Туром боярина Добрити Олій... Оскольд ніколи їх не кликав до себе на раду. Сам усе вирішував, як і Тур. У похід також їх не брав. На нових людей опирався, а старі, сподвижники Турові, тепер коїли підступи...

Оскольд у задумі ходив по виталищу. Се він, старезний волхв, змусив Перуна зрадити йому, князеві полянському. Відчув, що князь хилиться до іншого бога і що настав кінець його владарюванню. Гадина тихцем виплодила зраду на Княжій горі й освітила її іменем Перуна. Тепер його сповідальники, київські бояри, можуть з'єднатися із полоцьким Ізяславом, з кривичанськими богами — Стрибогом і Мокошею. До них може прилучитися ще й дреговицький Сімаргл. Чи ж витримає цей натиск його новий бог? Чи не зламається двосічний полянський меч у битві з тупими головами сусідніх владик?

Оскольд так затиснув руків'я меча, що аж пальці побіліли. Він знав, що ніхто із сусідніх слов'янських племен і їхніх богів не жадав звеличення Києва. Один лише Ніскиня... Та й не відомо ще, наскільки

соуззя із ним певне. Усі хотіли жити на своїх українах тихо її сито, упиватися медами і славослів'ям, плодити довкола себе ску-доумних холопів, оскоплених духом. В їх оточенні кожен володар здається собі величнішим... О, соуззя тупиць міцне і надійне! Але він, Оскольд, не відступить від замисленого.

Немає ні для кого на світі спочину — ні для комахи, ні для худобини, найпаче ж — для людини. А надто, коли вона вміє бачити далеко, відчувати глибоко, мислити — широко. Усе життя її минає тоді у бориннях мислі й духу, в сумнівах і ваганнях, у діяннях. Бо людина невимірна у своїх прагненнях. Якщо людина розважлива, добра серцем, тоді вона довкола себе сіє добро й любов. Якщо ж зла й заздрісна, тупа й захланна — довкола спустошуються душі людські, змовкає мудрість, торжествує холопство. І життя тоді обминає стезю Правди.

Рюрика у Новгороді прозвали Злим.

Відтоді, як він перебрався сюди із далекої Ладоги й замкнувся у новому своєму теремі, довкола нього залягла зловісна мовчанка. Новгородські віча перестали збиратися. Волхв не приносив Велесу жертв на требищі — новгородці забули дорогу до дідинця. Та хоча Рюрик сидів у своїй гридниці тихо, одначе зірко стежив із вузьких віконець за градом, за його волостями — п'ятинами і погостами. Насилав туди час від часу своїх здирців-дружинників.

Та одного разу до нього прибився із Плескова Ольг. Зайшов до гридниці у бузкових сутінях зимового вечора. Зайшов сам, без слуг і гридей. Скинув свого вовчого кожуха, вдарив шапкою об стіл...

Довго важився плесковський посадник на цю бесіду, довго гамував у собі гординю. Відтоді, як він був усунутий від новгородського кормила варягами, з його лиця зникла приязна усмішка, в очах затаїлась настороженість, більше не злітали з язика гострі ущипливі слівця.

Затятий Рюрик своєю владністю і жорстокістю змусив його втекти з Новгорода. Він мав сильну дружину, сам роздавав землі різним підлабузникам, відданим йому людям, брав потяги й правежі, не питаючи на те згоди ні в нього, Ольга, нового посадника новгородського — Гостромислового переємця, ні у віча.

Ольг сидів тепер у Плескові, придивлявся спокійніше до Рюрика. А придивившись, збагнув: у Рюрика погорди було більше, аніж розуму. Свавільно кермував у чужій землі, підтоптував під ноги її поколи, зневажав її волостелів. Ольг зрозумів, що у такий спосіб піхто не здатен утриматись при владі довго!

І вийшло по-його: Рюрика возненавиділи. Новгородська чернь бунтувала й чекала нагоди, щоб підняти свої мечі на чужаків. Новгородські золоті пояси й собі гуртувалися і ладні були пристати до черні, аби позбутися варягів.

Рюрик, як зацькований старий вовчисько, замкнувся у своєму теремі й чекав свого кінця.

Отож Ольг і прибіг до нього. Тер долонями ніс і щоки, але руки для привітання Рюрику не простягував. Заговорив, дивлячись йому спокійно в очі... Якщо Рюрик не обіпреться на старійшин і смислених мужів новгородських, не бути йому владцею у Новгороді великому! Чи знає про се Рюрик-сокіл?

Рюрик мовчав. Некліпно дивився на Ольга, напружував думку, чому це колишній новгородський керманич не здіймає на нього меч, не шле на його голову проклять, а ніби опікується його бідою? Що у цього лукав-пя на мислі? Яку потаємну сіть хоче накинути на нього? Чому йому забаглося допомогти? Сидів би у своєму Плескові і гриз би свою кістку! Так ні... Дивина... Хоче сісти знову в Новгороді? Сяде! Як тільки новгородці випхнуть його, Рюрика.

Не здогадувався старий Рюрик, що довгі й тяжкі ночі провів Ольг перед тим, як ось так з'явитися на його очі і наважитись таке сказати. Не одну думу передумав. Збагнув Ольг: не сяде він більше у Новгороді на посаді, градяпи не забули йому ні Вісни, ні її дочки Прекраси, що сиротиною росла при ньому як вічний докір його лукавству, ні Ростромислової слави, про яку тут не всі забули. Знали тільки Рюрика. Але Рюрик піде. Час його кінчається. Та хтось інший — лукавіший, підступніший, верткіший і меткіший — вихопиться на посадництво. Де тоді опиниться Ольг? І що здумає утнути вольниця новгородська?

Ці перестрахи й надали йому відваги для такої розмови. Не хотів чекати безрадісної будучини для себе. То правда, що Рюрик витіснив Ольга із Новгорода, але тепер він же його тут і утвердить! Ольг єдиний, хто нині зможе приборкати Новгород і врятувати Рюрика! Старий Рюрик сам собі обламав крила, на яких тримався. І якщо у нього є хоч крапля глузду, має зробити по слову Ольга...

І ось він гнівно дивиться в переполошені очі Рюрика. Пронизливі, жовтаві, ніби перепалені вогнем давно тамованої люті... Раптом у них сяйнув відблиск якогось здогаду. Широкі ніздрі короткого носа ворухнулись, ніби у звіра, що вчув неподалік здобич.

В очікуванні якихось страшних вістей від Ольга, Рюрик комусь махнув рукою. Тільки тоді гість помітив, що в хоромині була королевична Єфанда. її тонка пересушена постать повільно зникла за дверима. Рюрикові очі то жовтаво зблискували, то гасли у прижмурі.

— Не те робиш, Рюрику-соколе! Не те! — кинув йому в лице Ольг. — Всюди новгородський люд піднімається на стань... супроти твоїх здирців... супроти тебе! Сей люд лиховісний —-дотопить вас у Волхові. Через те я зараз тут...

— Що, ворохба починається у Плескові?.. — запитав Рюрик.

— Десь та почнеться, — ухилився од прямої відповіді Ольг. — Сіє буде! Я не про те. Про будучину...

— Що будучина? Вона для всіх однакова. Для тебе і для мене... Кажи прямо: лякаєш? Чи мстишся?

— Ти вартий моєї мести! Відаєш про сіє. Але прийшов до тебе з добром! — Ольг м'яко ступив від порога, де все ще стовбичив, до середини виталища. Під його важким тілом скрипнули дошки. І Рюрик раптом розкрив у подиві очі: як змінився Ольг! У його чорнявій чуприні з'явилося пасмо білого волосся. Певне, мудрість проорала в ньому свою борозну. Це відкриття трохи заспокоїло сум'яття Рюрикове. Інакший, інакший був зараз знаний лукавець Ольг. Але чому він прийшов сюди?

Допитливо вчепився поглядом в його похмуре обличчя. Ольг спинився перед ним і, дивлячись прямо йому в зіниці, тихо сказав:

— Не сховаю від тебе правди, Рюрику. Ненавиджу тебе! Але — зараз мушу дбати про тебе.

Рюрик стиснув видовжені тонкі вуста, аж щелепи гостро випнулися, шщра па чолі зібгалась до перенісся. Намагався втямкувати, який підступ уготовив йому сей обадпик. А Ольг говорив неймовірне:

— Я хочу, аби ти зміцнився у цій землі. Хочу, щоби ти і твій рід тут кермував одвічно!.. Аби твій Ігор перейняв владарювання! Але, — Ольг набрав у груди повітря, — маєш знати: якщо хочеш бути великим князем, умій завоювати душі людей можних і смислених! А ти їх розігнав! Вірних слуг своїх перетворив у запеклих ворогів. Біда гряде па твою голову.

— Мовиш правду, Ольже, — прорік у відповідь Рюрик. — Та через те, що усі оті твої бояри, посадники, билі тягнуть до мене руки за мздою.

Ніби я і мої боги їхні боржники. Ми не боржники! Ми — владці! Нас кликано сюди по закону. По закону й владарюємо.

Рюрик глипнув на Ольга і додав:

— Хочу обіпертися па нових людей. Дам їм багать-ства й посади, будуть мені вірні.

— Нові? — підскочив Ольг. — Го-го-го, брате, даремні твої сподіванки! У нових порожні животи ще й порожніші гамани! Доки їх наситиш, ворохба за плечима стане. А велеможці старі, що вже мають погости й волості, поведуть за собою всю землю супроти тебе. Опиратися треба на старих: вони поцінують се ліпше і дбатимуть, щоб утриматись разом із тобою!..

Рюрик задумався. У словах Ольга чув якусь істину,

Справді-бо, сонмище його нових людей було ненаситне. І звідки вони наповзли — оті конюші, стременні, чашники, стольники, постельничі, мечники, огнищани, вмці, тіуни, биричі!.. Радо ходили на полюддя, прибігали на учти, які він влаштовував у своєму теремі. Ольг мовить правду: їх не легко наситити. Чатують нині на нього по всіх закутках, яко мисливці на звіра, виловлюють з його уст похвалу, а з рук — подаяння!.. А він захопився і не угледів, як за його спиною нуртувала злоба можців. Вони його сюди кликали, а він, бач, їхніх сподівань не виправдав. Мудрий вельми сей Ольг!..

Тяжка тиша глухою стіною постала між ними. І ніхто з них навіть не здогадувався, що в сю мить вирішувалась доля не тільки новгородських слов'ян, а й полуденних слов'янських земель.

Рюрик давно відчував, що земля — і та, яку дістав у дар і яку затим пригорнув під свою руку мечем, — вислизала з його рук... Ольг знає, як повернути все назад... Ольг допоможе йому!.. Се боги його роду послали

йому в цю хистку мить сього мужа!.. Обнадієно дивився тепер на плесківського посадника. Чекав його поради, як дитина милості... А Ольг не вельми поспішав, ніби виважував кожне слово. Нарешті сказав:

— Жени геть тихесеньких і підлесливих, що повзають біля твоїх стіп. Мовчунів, які не дорікають тобі нічим, навіть образи твої мовчки зносять. О, як знущатимуться вони над тобою, коли ти впадеш... Але я не дам тобі впасти. Я підношу свою руку на твій захист... Але ти докінчи розпочату справу. Забери землі у братів своїх. Пощо вони їм? Владарюй міцно сам! Віддай їх синові своєму, Ігорю.

— Ольг викличне дивився в збентежене обличчя Рюрика, який гарячкове зважував ці слова. Ольг обіцяє допомогу. Але чого домагається? Співучасті? Та Рюрик ладен був поділитися з ним усім, тільки б вистояти! Тільки б утриматись!

— Буде по твоєму слову... — тихо одказав Ольгу. Він таки мав якийсь глузд. Указав рукою на ослін, запропонував Ольгу сісти. Так, Ольг — єдиний його порадник. Єдиний щирий поспішите'ль! Бути Ольгу завжди при ньому... Надто тяжке безліття зараз... Рюрик довірить йому свій меч.

...Відтоді Ольг перебрався знову до Новгорода і став першим надійним радцею старого Рюрика. Охоронцем його влади і честі. І невдовзі та влада і та честь перейшли до нього. Скоро вже не Рюрик, а Ольг пильнував за погостами й п'ятинами, прибрав до рук дружину Рюрикову й кермував землею: правив суд, ділив землі, зневажливо косував у бік Рюрикових братів, що сиділи у північних слов'янських землях. До них втікали з Новгорода ті, хто не витримував здирства варягів.

Найбільше люду бігло на Білоозеро, де сидів Сипєус. Чоловік він був тихий норовом, хоробрий серцем і не жадібний до чужих надбанків. Вдовольнявся малим, не зазіхав на велике багатство. Час гайнував на ловах, не раз тонув у Шексні, не одному туру скрутив роги у двобої,

любив застілля і тихі бесіди біля вогнищ десь у пущі чи при воді. Синєус був добряком, не тільки для місцевого люду — із племені весі, але й до різним пришедьків. Ото й бігли сюди і новгородці, і полочани. Особливо після того, коли київський князь Оскольд побив полоцького Ізяслава і посадив там своїх людей.

Ізяслав попросив тоді підмоги у Рюрика і Ольга. Вони послали на Полоцьк дружину Трувора, що сидів у Ізборську. Полочани піднялися проти Ізяслава і Трувора, але ці владці жорстоко їх придушили. Недовго торжествували переможці.

Одного разу Ізяслава знайшли мертвим на снігу біля його намету. Трувор же став володарем не лише в Ізборську, але і в Полоцьку. Ой як же свавільно правив чужинець у полоцьких кривичів! Він уже важив і на Смоленськ, від якого йому відкривалась дорога на Київ...

Отоді занепокоївся у Новгороді Ольг. Довго радився з Рюриком. А через кілька днів сам повів Рюрикову дружину па Полоцьк. Загнав сього варяжина у заплаву річки Полоть і потопив його разом зі всією дружиною у бездонних лісових болотах. На полочан же наклав тяжкі потяги. І знову побігли па Білоозеро натовпи людей. Синєус же з того багатів, бо, де люди, там їхні невтомні руки зводили градки й погости, вирощували лліб і худобу. Синєус тільки мружив очі та крутив кінчик свого чорного вуса.

І тоді Ольг послав до нього свого гінця:

— Віддай землю Білоозерську Рюриковому сину — Ігорю.

Синєус скликав віче. Радились недовго. Один старезний дід цюкнув попереду себе ковінькою, сказав:

— Якщо шуліка унадиться до курчат, йому треба утяти крила, інакше усіх понищить. — Потім зиркнув на гінця й додав: — На тому стоїть наша земля. Передай се Рюрику...

З тим і повернувся гонець до Новгорода. А через місяць Рюрик покликав до себе на гостину молодшого брата свого Синєуса укласти мир. Розважливий володар Білоозер'я швидко склав рядпицю на мир, поїхав назад, але додому не повернувся. Мовили, нібито на ловах його заколов розлючений вепр!

Після смерті Сиіієуса старий Рюрик, нарешті, став єдиним волостелем усіх новгородських п'ятин. І то все равдячуючи спритності Ольга, першого його радника. Ольг же вознісся ще вище. Став дядьком-навчителем при синові Рюрика — при Ігорі. А в руках своїх тримав усю Новгородщину.

Великий град на Волхові зціпив зуби. Рюрика називали тепер не соколом, навіть не шулікою, а вовком, вовчищем.

Та на нашій землі не буває нічого вічного — ні лютих морозів, ні п'янких весен. І в Новгород після зими прийшла буйна весна. Теплим віялом змела глибокі сніги, і підсохлі пагорби на узліссях задивилися в небо бузковими очима волохатої сон-трави і синіх проліскiв. Заграв батечко Волхов високими пінистими хвилями. Вирвався з берегів, зірвав і поніс на своїх білих гребенях міст; залив дерев'яні мостили вулиць.

На Славепському кіпці, на подолі, на торговищі доми опинились у воді. Люди зі своїм збіжжям, з дітьми і худобою сиділи на дахах. Між хатами снували довбанки й човники, події й великі купецькі гари... Повінь затопила опбарп й комори — новгородці лишилися без запасів зерна, солоної риби, грибів, копченини... Декотрі перебиралися на далекий високий берег, ставили курені, розбивали намети, аби якось дочекатися спаду води. І дочекалися. Скоро вже ходили калюжними вулицями, брудні, зсірілі, знеможені голодом. Померкло на небі ясне

сонце. Потьмарилась весняна яснота. Настали холодні дні. Сірий морок, ніби якесь прокляття, оповив землю. Услід за голодом по домівках пішла сухоребра Морана з косою за плечима. Вона торохтіла своїми старечими кістками по бідняцьких садибах і косила дітей. Матері голосили, та скоро від невимовної туги й безнадії повмовкали.

Ролод і смерть вивільняли людські душі від страху. То тут, то там юрми приречених нападали на погости чи на боярські двори, забирали збіжжя, худобу, підпалювали осідки багачів. Віча уже не боялися ні варязької дружини, ні Рюрика.

А в корінних дерев і зела нуртувало життя, шумували в ріках паводкові води.

У ці тривожні дні несподівано на подвір'ї Вадима-лодійщика об'явився Лодимир. Пошарпаний, змучений, але живий. Разом із своїм задругом, вірним Ситком, утік з полону, з острова Рюгена. Прибився до Новгорода разом із купецькою ватагою. Купці спинилися на торговищі, на Готському дворі, в гостипому домі, а він і Ситко подалися по домівках. Йшли і не впізнавали знівеченого града. Не впізнавали й людей, що ледве пересували ноги, вибухали люттю.

Лодимир зайшов до горниці. У полоні вона видавалась йому найсвятішим, найчистішим місцем на землі. А переступив поріг — і ледве не впав. На лавиці горілиць лежала його баба Дана. Склала на грудях руки, міцно стулила запалі зморщені вуста. Начільник туго стиснув білий убрус. Дівоцька вишита сорочка. Ноги прикриті веретою. А поряд, обхопивши руками голову, сидів отець його, Вадим.

Важко звів на сина очі. Ні подиву в них, ні радості. Очевидно, думки його літали десь далеко в світах. Кажуть, що біля покійників найясніше постає минущість всього сущого, ціна діянь, мирська суєта, намарність сподівань і прагнень...

Вони так нічого і не сказали один одному. Можливо, знали, що до істини найбільше наближає людську душу не слово, а мовчанка...

Вадим низько вклонився матері. Так само зробив і Лодимир. Підняли за кінці ковдру, на якій лежала небіжчиця, й понесли до левади. Там уже палахкотіло високе вогнище. На гарячих, пахучих соснових димах мала здійнятись до Вираю і душа Людани... Повернувшись додому, сиділи один проти одного і мовчали, доки Вадим не прорік ледь чутно:

— Наша мати кличе до помсти...

Лодимир здивовано звів на нього очі. Гадав, бабця померла своєю смертю...

Тіун Дудиця... Вольжин і Рюриків посіпака, відняв у неї клунок з двома пригорщами жита. Виміняла на торгу за шовковий убрус... Вона не віддавала йому його клунка. Тоді Дудиця штурхнув її ногою. Упала і вже не встала...

Лодимир скочив на ноги. Почав швидко ходити по горниці... Тіуни. Велеможці. Варяги. Таті... Усі таті!.. Всі п'ють кров людську, яко воду!.. Неситьці!.. Злодії!.. Людожери!.. Допоки земля носитиме їх?.. Побіг до Ситка.

А Вадим тим часом спроквола підійшов до стіни, зняв своє опоясся з мечем, підперезався. За пасок іще заткнув бартку. Відчув потребу нагадати новгородцям про себе, про недавнього воєводу Вадима Хороброго!..

Став на порозі. Роззирнувся по горниці. Он колиска під сволоком, що виколихала не лише його, але і сина. Здалося, що ледь гойднулась, ніби від чийогось невидимого подиху, може, очікувала нових нащадків славного Величарового роду. Он біля вікон материні обереги — рукаті корені, гілки, а на комині печі — дволикі й чотириликі ідоли дерев'яні...

Вадим вклонився хаті, що виростила його, усім оберегам та кумирам. Неквапливо вийшов на подвір'я й попростував до торговища.

А там не вщухало чорне віче. Чавкала під ногами багниста земля. Над головами кружляло чорне вороння. Враз на березі спалахнули гари, події, човни, що стояли суцільною стіною аж до протилежного берега. Тепер вони правили людям за міст, але враз на них загуготів лютий огонь. Дим то слався над водою, то клубками здіймався угору. Полум'я загрожувало перекинутись на огорожі, на дерев'яні мостики вулиць, на дахи домів, повалуш і теремів по обидва береги Волхова.

У вечорових сутінях шаленство заграви ставало ще грізнішим. Грізнішими ставали і новгородці.

— Пожере Перун ненаситьців наших, — кричали одні

— За мечі, браття! — кликали інші. — Альбо живот, альбо смерть!

Новгородська воля вогненним клубком покотилась по боярських теремах. Давно вже не було такої пожежі у славному Новіграді. Навколо дідинця і Рюрикового терема звужувалося огненне кільце. Разом із тріскотнявою полум'я настирно і нестримно підбиралася до них і новгородська стань.

Людська помста за чорні кривди накидала на це гніздо кривдників свій вогненний зашморг.

Рюрик у розпачі і тривозі окидав поглядом палаюче кільце. В його зіницях спалахували відсвіти пожежі, і від того його очі здавалися червоними. Він не оглядався, хоч знав, що за його спиною мовчки тремтіла висока суха Єфанда, холодними руками тулячи до свого боку голову отрочати. Думав про себе: ось і настав кінець твоєї величі, Рюрику... Умів перемагати, умів сіяти смерть — зумій і померти достойно, яко воїн! Візьми свій меч і вийди назустріч юрбі!.. Та ні! Хіба

він мало подвигів звершив у своєму житті? Небо не дасть його в обиду! Адже ось тут, на землі новгородській, він звершив найбільший подвиг, зібравши у своєму кулаці всі землі й п'ятини Новгорода великого, після того, як прихилив до себе, з поміччю Ольга, усіх волостелів краю...

І враз плин його думок завернувся в інший бік. Вважаєш, що привернув до себе можців новгородських? А де ж вони зараз? Чому тебе не захищають, адже ти їх стільки літ захищав од нових варягів. І де твій мудрий і зичливий воєвода Ольг? Хіба не бачить, що Рюрик потрапив у біду? Ще мить — і вогонь перестрибне па дощані дахи його онбарів! І, мов блискавка, сяйнула чітка і незаперечна думка — Ольг зрадив! Усі вони, зичливці твої, сидять нині по норах і очікують, коли чернь градська и житнії люди докопають його!.. І Ольг також дивиться зі своєї шпарини, жде не діждеться, коли упаде правило з рук його!..

Піт рясно скрапував зі скронь, очі ще виразніше спалахували пломенем хижої пожежі. Думкою, усім єством благав Трпглава-Світовида, і Хорса, і Велеса захистити його мечем своїм!..

У сінях терема зачулись чиїсь поспішливі кроки. Двері так різко гойднулись на петлях, що хряпнули об стіну й ледь не злетіли. В хоромину увірвався Ольг. Єфанда від несподіванки хитнулась і, ніби переломившись, упала йому па груди. Та він рішуче відштовхнув її, схопив Ігоря за руку й потяг у сіни, кинувши на ходу до обох:

— Швидше... Біжіте...

Єфапда схопилася тонкими пальцями за поділ довгої чорної туніки й з готовністю ступила за ним. Рюрик же навіть не ворухнувся.

— Ти що? — крикнув до нього Ольг.

— Буду тут. Умів добре жити. Зумію з честю померти. А ти ось... Бережи їх... — кивнув на двері, на порозі яких заніміли Єфанда та Ігор.

Ольг відпустив руку хлопчини. Став на одне коліно:

— Обіцяю!.. Тільки уваж і мою просьбу... Нехай твій син, цей святий отрок Ігор, да буде заручений з моєю дочкою. Прекрасою...

Рюрик ворухнув рудим щетинистим вусом. Ольг і тут шукає блага. Але ж чому сам не жадає взяти керма до своїх рук?

— Бери новгородську землю собі. І кермуй сам.

— Не хочуі Ігоря твого захищатиму яке законного спадкоємця. Адже ти прийшов до Новгорода на заклич віча. Благослови його на шлюб із Прекрасою.

— Благословляю! У повні літа свої хай візьме собі в жони дочку Ольгову... — байдуже змахнув рукою Рюрик і відвернувся до освітленого пожежею вікна. — Бережи його!

— Яко свої очі! — гукнув Ольг і потяг хлопчину за собою. Єфанда невідступне тупцяла за ними.

А полум'я вже облизувало раму вікна, до якого прилип Рюрик. Ось легенький грайливий пломінець — зовсім не страшний, а навіть лепський, забавний! — пробіг по підвіконню й перескочив на дерев'яний зруб терема. А за вікном полум'я охопило повалушу — високу багатокутну вежу, також поставлену із зрубів. За мить вона спалахнула, як величезна свіча! Рюрик випростався, ухопився руками за верхній наличник і побачив на подвір'ї... Вадима Хороброго. Ось воно що! Ото він палить Новгород! Давній недруг його... бач, живий? Звідки ж тут об'явився? Прийшов дивитись на його смерть?! І Рюрик з усіх сил так ударив по рамі, що вона вивалилась назовні. І сам він мало не випав з нею надвір. Йому зовсім не було страшно. Він бачив свого ворога. А коли воїн бачить свого смертельного ворога — страх полишає його. Рюрик же

завжди був найперше воєм, варягом, убивцею, грабіжником... Він звик убивати! Це — його ремесло...

Метнувся до стіни. Зірвав меч. Поспішливо, але твердою ходою вийшов на ґанок. Він так просто не здасться холопу. Він його знищить!

Сторожко, як мисливець, що вийшов на двобій із лютим й підступним звіром, дослухався й донюхувався до віддалених гуків, гуготіння полум'я, якогось гупання... Бачив, як сніп іскор розсипався над дахом його терема і як він зайнявся полум'ям. Та з місця не рушив. Але ніхто не виходив на двобій із ним. І він враз відчув, що смертельно втомився. Захотів умерти. Просто як стара людина, втомлена життям і постійною боротьбою й страхом втратити те, що вона надбала. Найвищим набутком йою була влада. Але вона не принесла йому жаданої радості, не зробила вічним, навіть на жодну мить не продовжила життя.

І найсильніші душі, прозріваючи, впадають у безнадію і жадають заспокоєння в смерті...

Як не дивно, але Рюрик без страху чекав свого кінця. Чекав, як рятунку від житейського тягаря, нести який було несила. І дочекався. На подвір'я ступив Вадим

Хоробрий з невеличким гуртом людей. Вони роззирнулись довкола, побачили на ґанку Рюрика й повернули до нього. Він підняв над собою меч і беззвучно реготав в обличчя цих простолюдинів, які оточували його з боків. Хтось тицьнув мечем у груди. Він хитнувся й безпомічно огледівся. Це наддало ворохобникам снаги. Вадим вихопив з-за паска бартку й замахнувся на Рюрика, але той опустив меч, зігнув шию, покірно ждучи смерті. Вадим відсмикнув руку назад, бо не міг убивати навіть ворога, якщо той беззахисний. Він месник, а не убивця! І мстить лише тим, хто заніс над його головою кривдний меч. Рюрик же свій меч опустив. Яка ж се помста? Це вбивство...

Вадим обернувся до своїх людей, щоб їх стримати. Нехай цього здирцю скарають боги!

Та в цю мить із густого диму і мги вискочили зі своїми воями Ольг і Дудиця. Підбігли до Вадима Хороброго, відтіснили його від Рюрика, вирвали топірець і скрутили йому на спині руки... Рюрик враз випростався, люто розмахнувся мечем і пронизав ним груди Вадимові...

Хтось несамовито зойкнув. Хтось поряд упав... І знову зойк і лютісний скрегіт мечів... Падали люди, які були з Вадимом, яких він щойно стримав...

Усе враз перевернулось, змішалось із димом і вогнем, покотилось по двору. А з даху терема падали на голови людям палаючі жердини й крокви. Сипалися дощем іскри на землю, а по ній качалися клубками люди, що вчепились один в одного у смертельному двобої.

Коли прозорі бірюзові сутінки оповили вулиці і вкрили Волхов, від Славенського кінця до ріки побігла якась жінка. За її спиною метелялось волосся, що вибилось з-під убруса, який лопотів кінцями, ніби крилами, її сорочка надувалась од вітру. Здавалося, що вона не біжить, а летить, мов лебедиця, навстріч своєму відчаю...

Вона добігла до Волхова і впала... Ріка палала... Лодії, човни, гари, довбанки — усе взялося полум'ям і димом. Перейти на другий берег, туди, де палахкотів вогонь праведного людського гніву, де лежали побиті новгородці, не було сили. Вона спинилась на мить... А потім з розгону шугонула в полум'я, яке весело розгулювало по річкових затоках... І зникла за димом і млою...

Літописець скупо записав: "...уби Рюрик Вадима Хороброго і інших многих ізби новгородців, совітників його..." І ще додав: "Того ж літа ізбіжаще од Рюрика із Новгорода в Київ много новгородських мужів..."

У Новгороді воєвода Рюриків — Ольг — вогнем і мечем чинив розправу. Від того все більше чорних людей тікало під захист Києва...

Великий град землі слов'янської, Києве! Високо стоїть твоя правда, коли звідусюди тягнуться до тебе скривджені й зневірені! Коли у твоїй силі й могуті вони шукають захисту для себе!..

Ні горе, ні радість, як і ніщо — не вічні. Незриме колесо часу крутиться нестримно, і нема йому ні зупину, ні перепочинку. Хтось підноситься сьогодні, а завтра опиняється внизу; хтось падає, не втрачає віри, що може знову вознестись. Колесо часу вертиться, крутиться, біжить... В одних душах ослаблює доброчинності, в інших — додає відваги; ще в інших — додає вад чи убавляє їх; притупляє горе в серці, побільшує мудрості, радість розсіває попелом примарних надій, що зійшли синіми квітами сліз...

Після загибелі Вадима іншою стала Славина. Похилились її плечі, обезсиліли руки. Очі дивились на світ сірою зажурою. Щонеділі ходила до Оскольдової церкви. Спочатку сиділа при горбику під березами, відпочивала чи, може, бесіду вела зі старими богами.

Їй було про що поговорити з ними. Ніхто, окрім них, не відав, навіть не здогадувався, що під отим горбиком лежить Вадимова голова. Ота буйна голова Вадима Хороброго, яку підступно відсік на пожарищі свого терема старий вовчисько Рюрик. Коли Вадим і його задруги-новгородці були побиті і вже лежали на землі, Рюрик почав відсікати їм, мертвим, голови. Наколював на списи і виставляв уздовж волховського берега, аби всі бачили, як люто він розправився з ворохобниками...

Отоді вона пробралась потай до Волхова, забрала Вадимову голову в міх і з новгородськими мужами втекла до Києва. Тут і поховала...

Щонеділі тепер навідувалась на могилку. Сиділа мовчки, ворушила губами, а очі дивились у безкраю далечінь, ніби хотіли побачити те, що нікому не дано бачити.

Потім Славина ішла до церквиці. У звичних сутінях розглядала обриси зігнутих спин — молільників; обережно ставала збоку, біля амвона, щоб послухати заспокійливі мудрі речі отця Местивоя.

За останні роки священик теж зігнувся під тягарем літ, і, хоч пригас голос його, думка ще спалахувала ясніше; слова лились вільніше. Йшли вони з глибини його душі чи, може, від бога йшли. Славина того не знала. Тільки їй подобалося, коли Местивой не читав по священому письму, а вголос розмірковував, ніби бесідував сам із собою. Утишував свої скорботи, а разом з тим заспокоював і її роз'ятрене серце.

— Життя людське подібне вітру, чада мої, — глаголав проповідник і затуманеним зором вдивлявся у височінь темного склепіння. — Усе в ньому — мимолітний звук. Усе гине на цій землі в плині часу. Любов, утіхи, щастя... Никне краса жіночих облич... Дужі мужі стають нікчемними старцями. Тільки той, хто йде із життя молодим, лишається вічно нетлінним у пам'яті людській. Той не підвладний часові. І житиме у пам'яті людській, бо не убоявся скласти голову у ратному бою! Вічна хвала тому, хто гине в молоді літа за благості люду свого...

Славина була впевнена, що ці слова він говорить для неї. Про Вадима вони. Він живе в її пам'яті саме таким, яким найбільше запам'ятався, яким був у степах — молодим і звитяжним. Здавалося їй, що таким він і загинув від Рюрикового меча!..

Після втішання душі і серця йшла додому почаївським узвозом, через кожум'янький, а згодом гончарний кінець Подолу. Далі завернула на ледь видимий протопт крізь гущаки ліз і прибережні зарості Почайни.

Вечоріло. Теплий весняний вітер гойдав на своїх пружних крилах черемхові трунки. Шаленіли у прохолодних затінках гаїв солов'ї, лунали їхні срібні витьохки над тихими плесами озерець і заток. І здавалося, що вони час від часу здригалися від солодощів тих співів, бралися ряботинням хвильок і знову завмирали... Ба, навіть сонце спинило поважний плин — шубовснуло в Почайну, дослухається до гуків і шумів весни.

Серце людське мліло й також завмирало від краси вічної. І повнилося буйством, жаданням життя, наливалось вірою у свою неперейденість і вічність. Гой ти, отче Местивою, даремні твої слова про миттєвість людського життя! Воно вічне! Як і ця весна, і буяння, і солов'їний шал...

Славина вдихнула трунку весни й осміхнулась: відчула, що слова Местивоя уже втратили для неї вагу. Серед цієї земної краси в'янули найсуворіші застереження і слова правди.

Стежина вивела до причалу. Вийшла на берег і спинилась у подиві: уся гавань була заповнена вітрильниками, великими й малими подіями, довбанками й човнами. Якісь прибульці щойно пристали до берега. Підійшла ближче, щоб роздиврітись. Хто се? Купці чи знову якась дружинна ватага?

Двоє ратних людей, що стояли на кормі першої від неї лодії, замахали до неї сердито руками — мовляв, обходь стороною, сюди не ходи. "Чого б то?" — подумала Славина і зупинилась.

— Чого стала? Іди своєю дорогою!.. — кричав до неї чорнобородий муж, невдоволено блискаючи очима. Зняв з голови шолом, передав весляреві, що сидів на кормі. На чоло крилом упала чуприна з сивим пасмом посередині.

Щось знайоме видалося їй у звучанні мови. Щось знайоме було в їхніх голосах і в одяганках.

Славина завернула в гущаки. Напружувала нам'ять. Де вона бачила цього мужа? Оте сиве пасмо, що спадало на чоло? І голос?.. Голос особливо бентежив її пам'ять...

І враз спалахнуло видіння: палає терем новгородського волостеля Рюрика. А на подвір'ї лежать непорушні тіла новгородців. З диму й гару виринають кінні мечники, а попереду — на коні кремезний вершник. На його чорні брови спадає чуб з пасмом сивого волосся. Він кричить комусь:

— Чого стовбичиш, Рюрику? Біжи мерщій-но звідси! А ви заберіть їх усіх і на палі! Уздовж Волхова усіх посадіть на палі! Щоб страхалися й імені Рюрикового! Дудице, не забудь за того ворохобника!

І ось вона знову чує цей голос. Обізвався до неї він у Києві, на почайнівському увозі. "Се ж Ольг!" Вона аж зомліла від здогаду. Бо тоді, коли вона ще стояла знетямлена на подвір'ї, до неї підбігли новгородці й запитали:

— Куди подався Ольг? Не бачила? Вона дивилась на них тупо й не розуміла, про що питають її.

— Ну, отой, з сивим пасмом волосся! Той лютий Ольг, Рюриків поспішитель!..

Вона показала тоді рукою в той бік, де крутився важкою хмарою чорний дим і де зник верхівець зі своїми людьми. Відтоді вона вже знала, хто такий Ольг.

Але чому він стоїть зі своєю раттю на Почайні? Мовили ж: Рюрик-вовк помер у Новгороді. Намість нього возсів Ольг-воевода із малолітнім княжичем... Чи йому мало Новгорода?

Наддала ходи. Затим побігла. Спішила до обійстя свого брата Гордослава. Уже була певна: у Київ прийшла біда.

Збентежена вскочила до світлиці.

— Біда! — чаїцею упала на лавку.

Сім'я Гордослава саме вечеряла. Мовчки сиділи всі за великим столом. Тільки було чутно стукіт дерев'яних ложок об дно полумиска.

Від слів Славини усі завмерли. Через хвилю Гордослав підхопився на ноги. Невисокий, але міцний муж Гордослав сей, онук Соловія. Плечі розтинали стару полотняну сорочку, яка пропахла рибою і ряскою.

Пильно вдивлявся в обличчя знетямленої Славини, напруживши слух. Вона ж ледь прошепотіла змертвілими устами:

— На Почайні стоїть Ольг новгородський із раттю... Рюриків поспішитель!

— Леле! — зойкнув хтось за столом. — Се ж він за Оскольдовою душею прийшов...

— Тихо, — обернувся Гордослав до родини. — Звірко, де князь?

З-за столу підвівся здоровань, який мало чим нагадував колишнього княжого отрока. Хіба що русявим чубом та ластовинням на носі й на щоках. Тепер це вже був княжий воїн, який прийшов навідати рідню.

— На ловах князь... Побіжу, либонь, до нього...

— Ні. Сідай на коня і лети до Іскоростеня. Клич Ніскиню із дружиною деревлянською. А я тут зберу пішців градських. Доки князь повернеться, матиме добру рать.

Славина думала про Ольга. Пощо новгородський посадник простяг руку до Києва?

Ніхто й не помітив, коли вона вислизнула з дому. Ніби й не було її тут. Тільки бентега і страх перед невідомістю нуртували під стріхою Гордославової хати. Скоро вони виплеснулись на вулицю, заповнили всю оболонську слободу... Передчуття біди заціпило людям уста.

До князя Оскольда примчав гонець з якоюсь тривожною вістю. Невідомі купчини великою дружиною стали на Почайні і вже стоять три дні. Навіщось очікують його, князя Оскольда. Мовлять, жадають з ним бесідувати. А йдуть буцімто до Царгорода, найматися до царя. А може, воювати царя. То, либонь, хочуть умовити Оскольда пристати до них. Адже саме Оскольд прибив свій щит на воротах Царгорода! Про сіє відомо в усіх землях окольних.

Так міркував і так говорив гонець, якого послала до печорських пущ княгиня Ярка. Сама ж покликала отця Местивоя. Розпитувала про землі, які він обійшов у літа своєї молодості. Була вона до всього цікавою і заповзятою. Усе на світі їй хотілось знати доконечно, про все мати свій суд.

Побачивши, що Перунів віщун не визнав її, княгиня прихилилася до ромейського бога. Як і Оскольд, ходила тепер тільки до християнського храму. На Перуна не хотіла зважати. Хотіла забути кривду й образу, що глибоко засіли в її серці. І челядь свою прилучала до нового бога. Хрестилась уже й Оскольдова дружина.

У цей тривожний час ніхто не згадав про Перуна. Тільки Славина стрепенулась серцем: Перун — покровитель Києва, через те мусить захистити його!

Пізно увечері прибилась до Перунової гори. Гадала розбудити полянського кумира і його волхва своєю молитвою. Скаже віщуну, щоб усіх підняв на стань. Хто ж інший здатен захистити сей люд, як не його покровитель, як не волхви? Адже вони мають берегти і народ свій, і його волю, і локони...

Хранитель мудрості богів і слова, звичаїв і поконів народу тому й шанується людьми, що здатен вдихнути в них силу вистояти в найлютішій борні проти чужої сили, що викрадає в них відразу чи по краплині набутки невтомної праці чи духовні скарби... Хранителі слова і обичая тим рятують свій народ. Так думала Славина. Тому й спішила до віщого дуба на Перунову гору.

Ще здаля помітила, що на ту гору пливуть, ніби прослизають, якісь незбагненні тіні. Вона спинилась. Зашуміло щось у голові. Перед очима попливли кола. Насторожилась, зачаїлась — і ніби розтанула в нічній темряві. Нечутно пробралась кущами до требища й заніміла. Навколо пригаслого вогнища стояли й сиділи люди. Тихий гомін. Неголосні вигуки. Хто там? Калатає серце... Заважає слухати...

Але вона впокорює його шал. Дослухається. Та бодай і не чула б! Якими підлими й жорстокими бувають людські слова! Як можуть зненацька вбити живу душу, її віру й довіру! Знайомий голос віщуна Славути деренчав ясно, хоч і неголосно:

— А слово наше Ольгові буде таке: хай не жде! Хай заманює до себе Оскольда. А ми звідси поміч дамо. Що скажете, боярове?

— Згода, Славуто. Ми послали гінців у печенізький стан. Завтра й орда вже десь прикотить від Трипілля.

— Се добре, коли вона й перехопить Оскольдову дружину.

— Гадаю, не встигнуть іще завтра.

— А ти, Славуто, помолись за се Перунові...

— Помолюсь, Микульчичу. Але й сам берись до діла. Візьми свою челядь і гридей двірських візьми та й пособи Оскольдову дружину затримати в пущі. Нехай Оскольд сам-один іде на розмову з Ольгом.

— Згода! Але хочу знати, як буде далі?

Запала мовчанка, яку порушив невідомий їй голос:

— Справді, що далі? Ольг зі своїми варягами забере стіл Києвичів і дасть волю своїм варягам, а не нам. Ні, браття, щось не виходить нам на добро. Хай би вже Києвичі тут сиділи!..

Славина не знала цього голосу. Не всіх тут називали но імені, і вона збагнула: тут зачаїлась люта зрада боярська. Зібралася купка мстивих ненажер-бояр і вирішує долю її сина, її роду, усіх полян. Не на вічі, а потай. Того вони й сховались від людей. До якого ж бога слати їй свої благання?

Знову мовчанка залягла біля требища. Несміливо спалахувало згасаюче вогнище, ворушились крислаті крони дерев. Глухе покашлювання в кулак, чиєсь невдоволене сопіння.

Славина уже зібралася повертатися додому, як обізвався скрипучий голос віщуна:

— Ми відчинимо ворота Києва — нам і благості від новгородського воєводи! Оскольд же оскверняє віру пращурів, хоче впустити в душі

полян ромейського бога. За сіє святотатьство Перун прокляв Оскольда і весь його рід!

Ніколи таким несамовиттям не повнився віщунів голос, як в цю прокляту мить. Славина звела свій погляд на іемні обриси Перунового ідола. У спалахах вогнища іскрились його бурштинові очі. Здалося, що на голові хитнулася й тихо задзвеніла важка срібна шапка. Чи від подиву, чи від жалю. Славина заніміла. Де ж справедливість твоя, Перуне-покровителю? Чому зраджуєш народ свій?.. Чому освячуєш іменем своїм отих змовників і вбивць? І цього Змія Горинича, віщуна трухлявого, пощо тримаєш на цій землі?

— А як бути з нащадком Оскольдовим?.. — чує чийсь хриплуватий голос.

— Його забере Пек!.. — продеренчав волхв.

— Мудро... пошвидше б треба!.. — загомоніли змовники. — Та потрібно було б і від Ольга слово взяти...

— Сяде на стіл, тоді й візьмем слово. А не згодиться — звернемося до печеніжинів, соузників наших! — рипуче пробасив боярин Микульчич.

Он як... Вони хочуть вбити сина Оскольдового... і його самого... А на Княжій горі нічого про те не знають! Боги наші! Чи ви поснули в цю зрадливу мить? Чи заодно із цими змовниками — зрадили народ свій?.. Де ви? А ти, Ісусе, сину чоловіческий, чуєш її, боже всеблагий! Озовися хоч ти!..

Зсунулася з глинища, стрімголов скотилась по прямовиссях, кинулась бігти додому. Швидше б, швидше до Княжої гори! Рятувати княжа, Ярку, Оскольда... Рятувати Київ...

Славина щосили гатила у ковані ворота княжого двору. Стражники не відчиняли. Невдоволено бурчали, перевертаючись на своїх ложах у привратній вежиці.

— Ходять тут усякі божевільні! Вона ж благала, немов знавісніла:

— Вони його вб'ють!.. Пустіть же! Вони усіх переб'ють!..

Та чим більше молила-просила, тим упертішою ставала сторожа. Бо слуги залюбки проявляють запопадливість перед своїми хазяями, якщо їх і не просять, а перед простолюдинами, якщо ті й просять, вони з насолодою показують свою непідступність. Тож ворота перед нею зачинились ще міцніше, вже й не здригалися від її ударів. Вона ж стукала, доки не упала знепритомніла на прохолодну землю... Чорна ніч виповнила її душу...

Очуняла в якійсь коморі. Пліснява, сирість, задуха тиснули на груди. Крізь шпарини у дверях сочився день. Довкола стояла німа тиша. І невідомість.

Почала все пригадувати. Віщий лик Перуна... Гомін бояр-змовників... Деренчливий голос волхва... Усі вони повставали проти Оскольда. Як же це трапилось? Думки шматували єство. Пробувала дивитися на Оскольда не як на сина, а як на державця. Був, мабуть, занадто добрий до своїх недругів, прощав їхнє лукавство, не хотів помічати їхньої підлоти; примирливо ставився навіть до ворога. Був добрий і довірливий навіть тоді, коли треба було бути твердим і жорстоким. Так, рішучості не вистачало йому! Бо де, в якій землі утверджувалась державна міць тільки любов'ю і добротою? Скрізь вона поставала силою меча!..

Се вона, Славина, в усьому винна! Не гартувала серця сина свого, не поїла його лютістю й безпощадністю! Не вчила владолюбству і жорстокості. Боже єдиний і ви, боги роду її! Вона винна — її і карайте! Навіщо ж ваша мста і ваш гнів падають на дітей? На її рід?..

Кинулась до дверей своєї комірчини, але вони були міцно заперті. Стала гукати — ніхто не озивався.

Прислухалася — ніби якийсь глухий віддалений стогін долинув до неї, мов із підземелля. Потім виразно почула, як протупотіли копитами коні. Далеке іржання. Дзенькіт заліза. Гуки бою. Серце матері забилось в тривозі, у відчаї, у несамовитті... І обірвалось. Серце Славини...

А її син Оскольд цього яскравого весняного ранку з двома гридями поволі спускався до узвозу. Вся його дружина лишилась у пущі, за Печерами. Боярина Микульчича люди, що приєдналися до них на ловах, повели ловців па невідомі озера, густо заселені перелітним птаством. Оскольд же поспішав до гостей, які терпляче так очікували на нього кілька днів.

Сміялося бездонне весняне небо. Під копитами коней м'яко вгиналась мурава, що поросла обіч крутої стежини, яка в'юнилась із високої кручі до берега Почайни. Попереду їхав боярин Микульчич. Увесь час обертався до Оскольда й оповідав:

— Вони ідуть ніби на Царгород. Мовляв, град їхній веле погорів. Злидота і голод не виводяться. А з походу гадають привезти добра. Мовлять, ваш князь хоробрий єсть. Ходив до Царського града і свій щит прибив на його воротах. Хай бере нас під своє чоло! Певне діло, княже! У Царгороді, мовлять, нині не чекають нападу. Ну, може б, і того!.. — не вгавав Микульчич і пітнів од тої балачки.

Оскольд прикидав собі в умі: якщо Бравлин-воєвода таку вість подав, — справа вартісна. Але в нього й тут чимало клопотів. Знову відпали полочани. Новгородський посадник Ольг захопив Смоленськ і заміряється, певно, на все Подніпров'я. І ці набридливі купчини... Чому їм забаглося вивести його з Києва? Може, за намовою Ольга! Київ своїми горами замикає шлях по Дніпру із греків у варяги — і із варягів у греки. Хто володіє Києвом, той володіє і золотим ручаєм...

Оскольд мружив у задумі очі, та спостеріг, як над гладінню Дніпра і Почайни миготливо вихрились зграї чайок.

Ось і берег. Скільки ж тих вітрильників туті Як зграї птахів на перелітті — і води не видно.

Назустріч їїому йдуть двоє мужів. Один з них тримав за руку хлоп'я. За ними на відстані несміливо ступає висока, тонка у стані жінка. В дивному чорному вбранні. Це, певно, ті самі купчини новгородські.

Перед ним спиняється дебелий осанистий муж. Невеличка темна борода випнута вперед, погляд глибоких темних очей нагострений. Біле пасмо волосся у темному до чорноти чубі.

— Це ти Оскольд? — питає й допитливо дивиться в очі.

— Я князь Оскольд. Приймаю тебе як гостя, коли з добром прийшов на мою землю, — посміхнувся Оскольд. — Кличу в терем на застілля.

— Мене? На застілля? — чомусь недобре глипнув очима гість. — Ти щось наплутав, Оскольде. Тут господар не ти, а ось він! — підняв руку хлоп'яти, який міцно вчепився в його долоню. — Се князь Ігор. Син Рюрика. А се, — показав очима на жінку в чорному, що спинилась осторонь, — його мати. Єфанда. Вітець Ігоря був покликаний у Новгород вічем і став князем усіх слов'янських земель. І київських.

— У Києві одвіку свої князі! — відповів Оскольд. — Київ собі князя не кликав.

— Але хіба ти князь? Ти — простолюдин! Байстрюк! Від челядниці народжений! Тобі челядником і бути. А ось він — від королівни урманської кров має. Йому й королювати!

— Нехай і королює у своїй землі! — Оскольд мимовільно поклав руку на опоясся. І в цю мить побачив, що меча на ньому не було... Отак поспішав за боярином Микульчичем! На чолі виступив холодний піт.

— Ні, він сяде тут, у Києві. Тут середина слов'янських земель. Тут і володарювати нам! А ти іди геть звідси! — Ольг оглянувся на Почайну. Звідти вже бігли закуті в броню ратники. Вони тут же обступили Оскольда, наставили на нього списи, які повільно наближались до його тіла, до очей, до серця...

Оскольд рвонувся вперед і... застиг на місці. Зграя білокрилих чайок раптом відчаєно зойкнула над Почайною, упала в хвилі Дніпра. А сонце і далі сліпило очі. Оскольд ковтнув якесь слово і вп'явся очима в небо; мабуть, сподівався побачити, куди полетіла його довірлива щедра душа... Хто ж відкриє для неї ворота у нове потойбічне життя — боги його пращурів, що жили у Вираю, чи його новий господин, який жив на іконах невеличкого християнського храму...

Ще тоді, коли споруджував його, не здогадувався, що він стане одвічною могилою і одвічним пам'ятником йому і іього державі...

— Ось бачиш, Ігоре, Оскольд уже й уступив тобі дорогу, — сказав Ольг. — Ходімо, час сідати на стіл Києвичів.

Ольг обернувся до своїх воїнів, що висипали із подій.

— Воєвода! — звернувся до нього Микульчич, що весь цей час стовбичив обіч, навіть не ворухнувши рукою у поміч Оскольду.

— Я тобі не воєвода, — насупився Ольг. — Я віднині тут князь. Хіба не бачиш, Рюрикович ще не смислений? За нього я тут керуватиму!

— К-к-няже... — пробелькотів Микульчич. — Не забудь, що се я, боярин Микульчич, допоміг тобі нині ось так... взяти Київ тихцем...

— Зрадник... — процідив крізь зуби Ольг. І тої ж миті чиясь гостра стріла вп'ялася бояринові в груди. Кінь під ним шарпонувся і помчав у лозняки...

Боярин Микульчич не знав, що зрадники завжди помирають услід за тими, кого вони зрадили...

Ольг уже піднімався на Княжу гору. Його воїни наввипередки бігли чим скоріше до княжих комор, до онбарів, до медуш...

Назустріч їм мирно ступали сірі круторогі воли, уярмлені в повози. То поспішала до узвозу якась купецька валка... Добрий торг обіцяє знаменитий почайнівський узвіз! Багато добр пливе до Києва з усіх кінців Слов'янщини — по Десні, Ірпені, Росі, Ворсклі, Сейму... Пслі... По всіх дорогах землі полянської...

За цією валкою троє коней тягли повіз із великими скринями. Його наздогнав вершник, схилився до візника. То був Звірко.

— Швидше! Обганяй купчин! Там уже печеніги на Ніскиню наскочили! — сказав тихо.

З гори линули гуки січі. Верхівець пришпорив коня, цвьохнув батожищем над трійкою, і повіз з несамовитим; гуркотом покотився з гори до прибережних ліз.

Ніхто не помітив, куди повернули коні. Не бачив, як на тому повозі звелася жінка з дитиною на руках. Не чув ні плачу маляти, ні тихого материнського голосу, що йогб приспокоював.

Глянув Звірко в голубу безодню неба, і йому видалося, що сонце пригасло, а небо враз потьмарилось. Мабуть, тому, що тільки воно знало справжню ціну, якою заплатять люди за цей кривавий день зради.

Першим запримітив щось недобре Дажбог. Після того, як рано-вранці Денниця-Зоря причепурила йому золоті кучері, що промінилися довкола круглого виду, він поволі плив у чистій прозоріні неба. Теплою посмішкою щедро обдаровував землю, її ріки, ниви, пагорби, ліси. Ось і Київ, стольний град землі полянської, а віднедавна ще й інших слов'ян-родичів, яких Оскольд підбив під свій черлений щит — полочан, смольнян, та й гордих деревлян з їхнім хитруном Ніскинею.

Щоправда, Ніскиня оце недавно розгнівав Дажбога — так уже уподобав свого ще зовсім малого онука, що забув і про кривду рідного племені.

Замість того, щоб самому возсісти на золотому київському столі й відновити прадавній покон деревлян, які ще не забули, що вони колись володіли київськими горами, цей Ніскиня узяв ряд і мир із київським князем, сподіваючись, що його онучок стане колись володарем і в Києві і в Іскоростені. Так, гадає, він спокійно відродить свою владу деревлян у полян і в інших їм підвладних племенах.

Але хитрий Ніскиня, здається, тут себе перехитрив, бо не подумав, що коли його онук візьме державне кермо у Києві, то він державитиме іменем полянського племені, а не іменем деревлян! Дуже гнівився Дажбог через таку недоумкуватість Ніскині, адже тоді покровитель полян — Перун — вивищиться над ним, Дажбогом. А це вже болить йому, деревлянському кумиру.

Та, розміркувавши, Дажбог вирішив зачекати: нехай поки що Ніскиня бавиться своєю мудрістю, не буде його тягти до требища. А з часом все ж провчить. О, боги небесні мають у своїх закамарках стільки різних покар і випробувань, що роду людському довіку не збагнути і не перетерпіти всіх! Треба лишень зачекати. Дати час, допоки люди так погрузнуть у гріхах своїх, що змушені будуть волати до небес денно і нощно.

І ось має Дажбог. Допоки він виніжувався на пуховиках у Денниці-Зорі, допоки спливав час, у Києві-граді, на Почайні, стали вітрильники і зміясті події варязькі. Стали та й стоять уже кілька днів. Але — дивина! — зникло торгове многолюддя, щезли лавиці й ларі купчин. Пустельним став Почайнівський увіз.

Дажбог зирнув на берег один раз, потім удруге — людей таки не було, хоч година вже не рання. Повів зором у інший бік, поглянув на інші землі слов'янських племен. Згадав принагідне про свого двійника — холоднолипього Хорса. Хоч і найрідніші вони брати, близнюки, а які різні! Гордий, загонистий Хоре, похмурий і суворий, зовні мало чим нагадував трохи лукавого, завжди усміхненого й балакучого Дажбога...

Коли ж знову Дажбогове око ревниво зиркнуло на Київ і на Почайну — дріж пройшов по тілу. Там уже було повно людей. З подій і вітрильників, що стояли при березі, випурхували зграї воїв. Вони бігли до Княжої гори, підминаючи під себе поодиноких перехожих — мисливців, рибалок, торгівців... А на пустельному торговищі лежав незрушно князь Оскольд.

Розкинув руки, синіми очима ніби здивовано вдивлявся в небесну вись, де пливли й пливли білі лебедині стаї... пливли нестримно й неспинимо, як життя...

Ось тої миті володар ясного світла і тепла Дажбог враз посірів. Від несподіванки! Від переляку за людську жорстокість! Наступної миті він кинув оком на Княжу гору, куди бігли від Почайііи гурти воїнів. Попереду них стрімко карбував крок Ольг. Сорочка на ньому змокріла, темне волосся з білим пасмом над чолом розтріпалося; він засапався, але квапливості не стишував. За ним ледве встигала висока жінка у чорній туніці з сином, якого тягла за руку. Дажбог відразу впізнав Рюрикову вдовицю і його нащадка Ігоря. Либонь, поспішають до княжого терема!

А назустріч їм виступає київське боярство з волхвом Славутою на чолі. Віщун Перунового требища високо здійняв кістляві руки, вітав нового владцю на Княжій горі...

Там же кипіло побоїсько. З усього плеча вимахував мечем князь Ніскиня, а за ним і його деревляни. Поряд билися кияни, серед яких і дужак-пастух, що колись поборов деревлянського богатиря і добре-таки налякав деревлянську дружину. Тепер вони б'ються разом — деревляни і кияни. Захищають підступи до княжого терема від находників. А ті все біжать та й біжать туди, обганяючи Ольга і королевичну.

Ось на підмогу Ніскині й пастуху примчали оболонські рибарі з Гордославом. Але — диво! — вони тільки вскочили в терем, вхопили Ярку з дитиною, всадили їх у скриню і винесли у двір, поставили на запряжений трійкою коней повіз і крутим Боричевим узвозом стали спускатись до Подолу.

Задумався, стривожився Дажбог. Що діється! Що коїться довкола! Перемішалось усе! Не розібрати нічогої колишні недруги нині спільно б'ються проти нових ворогів, давні вороги захищають своїх запеклих супротивників і рятують їхніх нащадків...

Але він, Дажбог, не буде втручатися у земні справи полян. Тим паче, що там владарює Перун. Хіба що передасть батькові Роду — нехай знає, які безчинства тут кояться!

Дажбог послав верховому владці своєму розпечену стрілу. Вона м'яко ударила старого в груди, розбудила його від дрімоти. Сивий білогривий дідисько зліз зі своєї печі-оболоки, протер очі і що ж угледів?!.

Криваве побоїще точилося на Княжій горі у Києві. З останніх сил б'ються деревлянський Ніскиня і княжий пастух з великою дружиною варязькою, яку привів Ольг-новгородець. Б'ються з нею оболонські

рибарі й кричники, пастухи й гончарі. Варягам допомагає дружина київських бояр. Перунів же віщун, піднявши вгору костур, освячує цю битву іменем свого покровителя... Ллється невинна людська кров на київських кручах і потічками струменить до Дніпра... А де ж Перун?

— Де Перун? — басовито гримнув Рід, та так люто, що аж хитнулися всі хмари.

— Де Перун? Перуна сюди!.. — котилося сполохано по небесній безодні, шуміло, свистіло вітром під крилами всюдисущого Стрибога. На той бентежний поклик заворушились усі небожителі.

Примчав на білому коні аж із Аркони Світовид-Триглав; за ним приповз, спираючись на ковіньку, дядько Велес; прикотився Дажбог-Ярило; нарешті вибралась із своїх пущ і боліт тітка Мокоша, товстенька білокоса молодичка з небесно-голубими очима. Вона ніяково прикриває руками груди, сорочка па яких аж тріскається від повноти сил і жіночих розкошів. А на неї безсоромно балушить очі отой хтивець, чорнобородий залицяльник з острішкуватими волохатими бровами Чорнобог. Сказано ж: де гарна молодичка, там і чорт! Примчав на чорній колісниці, бо щось кепське учув у грізному оклику верховного правителя світу. Та, побачивши Мокошу, про все забув, прикипів своїми вузькими чорними очицями до свіжих Мокошиних уст, аж слина потекла із роззявленого рота. Тьху ти, напаснику! Згинь! Немовби мало йому своїх мавок, русалок, відьом, чаклунок, відунок усяких! Липне до чистої душі!..

Тож люто блимає на Чорнобога своїми зеленаво-болотними очищами вузьколиций Сімаргл, володар дреговицьких пущ і єдм. Обріс сірою вовною, як той вовчище, і зуби шкірить злобливо па свого суперника. Недарма не любив отаких збіговиськ! З Мокошею вони сидять у своїх володіннях, у лісах та болотах, і добре розуміють одне одного. Ніхто не балушить на неї безсоромно очей і не гнівить Сімаргла отак, як оцей знахабнілий всюдисущий Чорнобог. Уп'явся б у його вузькі безволосі груди, коли б не така оце пригода з тим Перуном.

На поклик батечка Рода примчав, звісна річ, і Стрибог, Велесів син, який своїми вітрами уже встиг пригнати Ладу, Лелю, Живу та багатьох інших великих і малих володарів небесних і земних сил. Нарешті, на своєму колесі прикотився і їхній праотець Сварог-Місяць. Блимнув одним оком, ворухнув срібним усом і... поринув у дрімоту.

Перуна ж не було. Мов крізь землю провалився. Віче богів починало потроху розпалюватись розмовами й перемовами, судили й осуджували. Де таке видано? Де таке чувано? Покинути свій уділ і свій народ без нагляду! От і вийшло, що Хорс-гордець, злонавмисник, який любить зненацька ударити в спину, з копієм пішов на кревня-ків — новгородських бояр та їхніх варягів підняв супроти брата свого Перуна.

— Чому гадаєте, що то вина Хорса? Може, то варязькі боги Один і Тор підбили новгородців...

— Е-е... Не те кажете, добродії! Не те. Вся вина лежить на дядькові Велесу, що не навчив гордого синовця свого шанувати старших. Не навчив!

— Та навіщо говорите про пошанівок? Коли он сам Перунів волхв на київській горі вітав Вольга з варягами! І київські бояри з ними! Я сам бачив! — справедливо обурювався Дажбог-Ярило.

— Зрада волхва Перунового... Зрада боярська...

— Яка скорбота! О, доню Желя і посестро Карна! Пощо згубили Оскольда, мужа достойного? — голосила Лада, обливаючись дрібними сльозами. Вона стільки сил затратила, аби вселити в його душу велику любов до Ярки тієї деревлянської! Бо вірила ця добра богиня, що лише така любов може навічно встановити мир і добро між полянами і деревлянами. Так усе ішло гаразд — навіть обережний хитрун Ніскиня забув свій гнів на Оскольда і про давні права й зазіхання деревлянського племені на київські гори. — О, доню Желя! Пощо не

спитала матері Любові, як слід чинити? Пощо послала сліпооку Карну на голову звитяжного й разом з тим дитинно-довірливого чоловіка?

— Але! — раптом перервав голосіння Лади гострозорий Стрибог. — Хто послав у степ за печенігами? Дивіться, дивіться! На київські землі суне печенізька орда! Не інакше, як хтось накликав її!

Усі завмерли, вдивляючись із піднебесся у чорні стовпи куряви, які важкими хмарами стояли над шляхами степу. Хмари ті посувались до Києва. Попереду гарцювало кілька верхівців. Дажбог-Ярило аж пересмикнувся й знову зсірів, упізнавши в них своїх давніх знайомців. Авжеж, цо вони, бояри Оскольдові — тихі та улесливі, Олій з Березані, отець його Добрита (аж коли виповз!), Бодець і ще хтось... Ведуть орду печенізьку від хозарських володінь. Ого-го, тепер не відбитися ні деревлянам, ні киянам! Треба всіх рятувати!

— Я па хвильку, добродії, відлучусь... На хвильку! — захитався Дажбог-Ярило, на хмарині поплив по обрію. Десь над ордою зупинився, вихопив із чуприни своєї палючі стріли-промені й сипонув на землю. Закипіли струмки і ріки. Зів'яли враз трави. Орда завмерла — мучила спрага...

А тим часом над Києвом спустились сутінки. Ніскиня й оболонці, притиснуті варягами до урвищ, в'язали сорочки у довгу вервечку й спускались по ній із круч до Дніпра. Тихо сідали в човни, тихо били веслами по хвилі й пірнали в густі очерети...

Дажбог зауважив, що в один із човнів поставили величезну скриню. На кормі того човна стояв Гордослав із своїми задругами-рибарями. Вечірня Зоря-Зоряниця сяйнула променистим синім вінцем, прослала срібну доріжку, на яку випливали скрадливо човни; ковзнули по плесу, прямували до Вишгорода і далі — до гирла Ірпеня. Там у пущах чекала па них безпека...

Полегшено зітхнувши, Дажбог-Ярило повернувся до віча. Там уже сидів знеможений від утоми Перун.

— Що накоїв, голубе, у своїх володіннях? Князь, твій доблесний муж і великий керманич, поліг від рук наход-ників! — грізно рикнув на сина Рід. — Згубив полянську землю! Побрали її варяги в полон!

— Пощо твій меч зрадив народові? — прискіпувались родичі.

Перун стрепенувся, запустив п'ятірню у вогнисто-золоте волосся. Скривив обличчя, ніби від зубного болю. Його звинувачують у зраді? Його? Над ким збиткувались, у кого відібрали меч і поламали? Хто се дорікає йому нині?

— Се ти, Світовиде, виниш мене?

— Так! Я! — недобре сяйнув холодними сірими очима арконець. Рішуче стріпнув русявим рівним волоссям, що сягало пліч.

В цю мить він зовсім забув, як недавнечко — зовсім учора! — кинув братові своєму слова зневаги, які приховували страх, що брат ного в чомусь переважував його... Ніби й не він ото від заздрощів ламав Перунового меча! Обстоював свою демократію!

Не хотів у ту мить і думати цей небожитель про те, чим закінчать йому підвладні слов'яни — лютичі, бодричі, серби, гаволяни, доленчани, ратарі, поморяни, полаби.., Адже загребущі сусіди знову націлили на них свої хижі зубія! І не було ні для кого порятунку... Лише про себе опікувався Світовид. Не жадав думати про те, як підвладних слов'ян об'єднати в єдину силу, як дати їм в руки державний меч!

Ось що мав би, сказати Світовидові Перун, але зараз не буде ні про що подібне йому говорити: знову звинуватять його в узурпації. І все ж не стримався:

— Хіба не ти зламав мій меч, Світовиде? — іронічно запитав свого брата.

— Тож коли було! — обурився арконець.

— Треба було не піддаватися! Треба було вистояти! — раптом обізвалась Мокоша, яка й сама, певно, не сподівалась від себе такої відваги — тугі білі щоки її почервоніли, очі волого зблиснули. Сімаргл згідливе хитнув до неї головою — краще б уже був свій, Перун, аніж терпіти над собою владу варягів. Один і Тор все наполегливіше стукають мечами у їхні володіння. Уже засіли в Полоцьку і в Смоленську. Уже витісняють їх з градків і оселиш...

— Де ж ви були раніше, тітуню? — блиснув очима-вогневицями Перун. — Коли твої діти безчестили мене...

— Забудь, брате. Навіщо згадувати старі чвари? — лагідно посміхнувся Дажбог. Стрибог і собі на знак згоди залопотів короткими крилами, що так і не відросли після того, як їх обсмалило над Руським морем.

Усі загомоніли, заворушились. Не помітили, як ніч оповила їх зірчастим серпанком. А Перунові пекла давня образа, забути її ніяк не міг. Бач, братики уже його й зрадником зробили, щоб цим самим: прикрити справжню зраду — свою!

Перун натягнув віжки, підкотився колісницею до батька Рода.

— Отець, пощо кликав? Кажи! У мене зараз немав охоти слухати порожні дорікання моїх родаків.

— Гордець! Ов-ва! Не хоче нас слухати!..

— Хотів, сину мій, передати тобі свій жезл. Будь головним над усіма. Порядкуй тут, у племені нашому божому, і на землі — у народі слов'янському. Бачиш, кривда кров людську проливає. За тобою правда — державити треба міцно! Такий нині час... Інакше — біда народам! Біда землям!..

Усі замовкли. Не зводили очей з свого брата, якому випало таке щастя! Таке щастя!..

Мізерні розумом і ниці духом! Хіба вони відають, який то тягар падає на людину, що має стати справжнім володарем?!.

Перун сумно посміхнувся. Оглянув братію і тихо мовив:

— Не можу взяти твій жезл, отче. Не можу бути володарем племен і народів. Як державити в них, коли мій меч зламано? Чим буду їх захищати?

Рід вибалушив з-під волохатих брів свої сиві очі на Перуна. Як же це він забув, що меч, який за традицією переходив од покоління до покоління, якого сам дістав у спадок од батька Сварога, а згодом передав синові Перуну і народам, більше не служитиме слов'янським племенам.

Пошкрябав п'ятірнею потилицю, повернув свою гривасту голову до Сварога, який, прикривши одне око повікою, дрімав і не дослухався до божеських сперечань, штурхнув його в плече. Праотець тільки блимнув.

— Чуєш, праотче, чи можна іще скувати отакого меча булатного, як ото був у Перуна? Діти наші посварилися, поламали і викинули його. Нічим нині і рід наш захистити на святій та баламутній землі.

Сварог зітхнув, плямкнув беззубим запалим ротом і вирік:

— Такая криця, як ото була, уже, либонь, перевелася... Ну хіба що спробувати зварити подібної...

— Звари такої криці, діду Свароже! — обійняла старого переповнена чуттями Лада. Усе жіноцтво її підтримало:

— Звари! Хай Перун захищав нас і уділи наші!..

— Уділи ми свої захистимо і без Перуна! — нахмурився Світовид.

— Авжеж! — підстрибнув і Стрибог.

— Але!.. — підняв угору чорний вказівний палець старий коваль Сварог. — Отака криця звариться лишень тоді, коли всі ви, боги небесні, духом своїм воістину з'єднаєтесь і визнаєте з-поміж себе того, хто здатен тримати меч з тої криці! Тоді його вже ніхто і ніколи не зламає!..

— Так! Перуна визнаємо! — згарячу кинулась Лада й враз почервоніла від досади. Голос її прозвучав у мертвій тиші. Мовчки шурхотів куцими крилами Стрибог; Дажбог-Ярило прикрив свої пукасті очі довгими, як у дівиці, віями; Світовид-Триглав зирив кудись убік...

Рід переводив розгублений погляд з одного обличчя на друге. Діти! Його власні діти були такі безмірно жадібні до влади і марнославні! Навіть перед найближчою небезпекою вони не могли погамувати власну гординю...

— Знову Перун преться у вожді? Щоб це він верховодив наді мною? — Підняв обурено дужі плечі арконець. — Ніколи!

— Ніколи! — залопотів крилами і Стрибог. — Усе життя Перун важить на першу роль! І я мушу все своє життя тремтіти! Відчувати постійний страх, що ось тебе візьмуть за карк і пожбурять з небес у невідомість, набридло! Хочу необмеженої волі!

— І справді... Ніби приреченість якась висітиме над тобою... — сумно похитав головою Дажбог-Ярило. — То недо-світив, то пересвітив комусь. Кепський характер у нашого братця — до всього, знаєте самі, йому є діло! Воно б краще бути вільним!.. Головне, братове і сестриці, аби тепло, аби світло.

— А так, так, щоб сонечко світило, — блимнув зеленавими очима Сімаргл ДРОГОБИЦЬКИЙ. В його уяві постали осяяні сонцем теплі лісові галявини, де вони з Мокошею мали багато втіх. І забув, неборака, що і ті ліси, і ті пущі, й сонячні галяви нині вже загарбали находники!

— Сонечко... Без нього яке ж благодатьство на землі? — Взялись рум'янцем тугі білі щоки Мокоші. На цю мить вона призабула, що воліла мати Перуна за верховного, аніж терпіти над собою владу варягів.

— Але! — знову заворушився старий коваль світу Сварог, аж кістки заторохтіли в ньому. — Благодатьство те потрібно комусь захищати. Інакше — заберуть його жадібні сусіди. Стара мудрість.

— Захистимо, коли буде треба! Не безрукі! — рубонув Чорнобог й облизав червоним довгим язиком свої тонкі губи. Йому що! Аби наперекір Сімарглу, аби досадити розсудливим і мудрим. Щодо себе, то він знає напевне: його володарюванню не буде кінця, бо кожному потрібне зло, мста, лжа, підступи й облуда. Інакше — не бути йому властителем!..

— А ти помовч, добродію... — закашляв у вузлуватий кулак старезний, як струхлявілий корч, Велес і хитнув Турячими рогами до Чорнобога.

— Іди звідси по-доброму, Перуне, — твердо, із зачаєною злостивістю промовив Світовид. — Коромолу колотиш поміж родаками! Де був, туди й іди!

— До Вечірньої Зіроньки, куди ж йому ще йти? Ха-уа!.. — ппрскнув хтось із зловтішників.

Перун звівся у своїй колісниці на ноги, оглянув богів. Криво посміхнувся.

— Ну зовсім як земні люди. А ще небожителі!

— От-от! Чекай від такого поваги, коли дорветься до влади!..

— Верховні володарі світу, небесного й земного! Залишаю вам усі ваші надії, які ще зігрівають васі Будьте!

— Іди, іди вже, чого мітингуєш? Чули вже! — нетерп-дяче завертівся біля нього Стрибог і почав настирно відпихати Перунову колісницю. До Стрибога підійшли й інші браття, дружно натиснули на колеса. Бо хто ж не знав, що зрада й підлість найбільше гуртує людей!

Розігнали колісницю й пустили її в прірву небесну, Тільки загуркотіло.

Діти зневажили волю батька свого — Рода. Його розгублений глас ледве доганяв той грім від Перунової колісниці:

— Стривайте ж! Стривайте! Що робите, свавільники! Зарізяки! Пагубу собі кличете! Поверніть же його! — Він махав своїм владичним жезлом, але вже ніхто на нього не зважав.

— Еге-ге, тепер він уже ніколи сюди не повернетьсяі

— Ніколи! — плакав старий Рід і не ховав сліз.

— Ну хіба що тоді, як у коня роги виростуть!

— Го-го-го! — реготали брати-переможці.

— Дмете на вогонь, іскри очі вам випечуть! — хитав головою Сварог. Але його кволого голосу вже ніхто не слухав. Зате усі почули Дажбога-Ярила, який не переставав стежити за полянською землею.

— Ох! Дивіться! На київських горах віщун Перунів висвятив нового князя!

— Кого ж це? — в один голос скрикнули жінки.

— Вольга! Олега— по-київському, — сказав, посміхаючись, Дажбог. І знову низько нагнувся над землею, до чогось придивлявся, ворушив пухленькими по-дитячому вустами.

— Що ти там побачив, дядечку? — прихилилась до нього Леля.

— Тихо, я читаю! Ось у храмі, що поставив Оскольд, сидить священик і лівою рукою виводить слова на пергамені.

— Що ж в тих словах? Яка мудрість? — зацікавилась Жива.

— А ось що: "В літо 882 від народження Христа... І сів Олег княжити в Києві і рече Олег: "Се буде мати градам руським". Чуєте? Київ залишається найпершим градом у слов'ян! Матір'ю усіх городів!

Усі замовкли. Отже, хоч і випхали вони Перуна, його земля лишилася головною! Його град полянський — стай віднині для всіх матір'ю... А як же їхні землі і гради? То, значить, даремно сварилися з Перуном! Люди на землі зробили по-своєму. Але ж — чому так?

— Я не згоден із цим! — вперто трусонув білим гладеньким волоссям, що спадало до пліч, Світовид. — Чому Київ?

— Я теж проти! — обурився Стрибог.

— Ну, як вам це пояснити... — покрутив головою Даж-бог-Ярило. І не розібрати — він за чи проти Києва. Батько Рід одвернувся від них і ні до кого сказав:

— За правдою — життя. І на стезі її нема смерті.

— О! Чули? Як учено заговорив наш вітець!

— Та про яку правду мова?

— Про Оскольдову правду. Про Київ. Як би там щ було, а Перун створив свою державу. І в цьому — найбільша правда життя!..

Мовчало віче. Негаразд вийшло в родині великого бога світу Рода...

І тоді старий Рід спустився на своїй хмарі-оболоці до землі, торкнувся нею київських гір і покликав до себе Ольга. Той саме виїздив із воріт княжого двору. А за ним сунула тьма псарів, сокольничих, загонщиків, бояр, дружинників. Пускали в небо соколів, сунули на лови.

— Пощо бешкетуєш тут, відважний муже? Чи вже своїх богів забув, що прийшов у чужі уділи? Олег хитнувся в сідлі, узявся в боки.

— А ти хто? — примружив одне око на Рода, ніби й справді не впізнав верховного повелителя світу.

— Рід я. От хто. Бог! Пощо не чекаєш від свого бога-покровителя благості й дару влади, а сам свавільно захопив усе чуже?

— Чекати? Ха-ха-ха! — зареготав Ольг. — Хіба я черв'як чи пацюк, щоб чекати? А бог хіба курка, що знесе яйця? Я сам добуваю те, чого

жадаю! І ти, отче, не втручайся в мої справи. Іди й спи собі. Не заважай мені. Ми тут із синами твоїми — Хорсом і Перуном — якось самі полагодимо.

Рід аж зайшовся кашлем від такої зухвалості. Таки Перун говорив правду: нині люди як ті боги. Самі все вирішують. На себе покладаються. На богів уже не зважають... Іще одна істина відкрилась Родові — владарюють не мудрі, а зухвалі.

Старий Рід зітхнув. І тільки тоді запримітив на корогві Олегових (рокольничих лик свого сина Хорса. Той хитрець і мовчун гордовито пнув свої груди в небеса. Ба! А ці люди самі обрали собі бога! Перевернувся світ!.. Стає незбагненним... Краще подалі від нього!

Не мав що робити тут. Піднявся до своїх небесних чертогів і розтанув ув імлі. Зрештою, Хоре також його кревний. Отже, Родове ім'я пануватиме на цій землі. Та й справа Оскольдова не загинула: полянська держава житиме! Родові можна спокійно забиратися на піч і ні про що не думати...

Над київськими кручами знову летіли білі лебеді. Летіли на ясні зорі, на тихі води. З-під хмар падали на них запущені вправною рукою мисливців рароги-соколи, ловили білих лебедиць, вбивали і каменем кидали на землю.

Та це не збивало лебедині стаї зі свого шляху, вони здіймалися вище, крила їхні лопотіли пружніше, політ ставав стрімкішим. Бо летіли на поклик життя рідної Землі, в її надійні обійми. І ніхто не міг зупинити того стрімкого лету...

Ірпінь — Київ

11.XII 1984 — 19.1 1986

СЛОВНИК

А в д о н о м— самодержець

А р і с т о т е л ь— давньогрецький філософ і вчений (бл. 384 — 322 рр. до н. е.)

Б а р м и ц я — сітка шолома, яка прикривав обличчя і шию воїна

Б а р х о т — шовкова або бавовняна тканина з ворсом

Б е р д а — місто в Азербайджані

Б и л і — заможні жителі міста.

Б л а г и й — добрий, добросердний, лагідний

Б л у д — лісовий дух, що заманює людину в нетрі чи в місця, де можна заблукати

Б о г о с л о в Г р и г о р і й — давньогрецький поет, прозаїк, церковний діяч, мислитель (бл. 330—390 рр.)

Б о р и с ф е н — так греки називали Дніпро

Б р а ш н о — борошно, взагалі їжа

Б р а ч и н а — парча, шовкова тканина

Б р е з г — світанок

Б р о н ь, або к у я к — коротка шкіряна або безрукава полотняна сорочка, на яку густо наклепували чи прикріплювали дротом залізні

бляшки. Поширена серед простих воїнів-селян, для яких кольчуга була надто дорогою

Б у є в и щ е — у Новгороді частина Дитинця — дідинця, кладовища, місця, де в старовину біля капища збиралось віче, правився суд, відбувались язичницькі ритуальні обряди — треби і а адміністративні відправлення

Б у л ш и ц я (хозар.)—правитель місцевості чи міста

Б у н ч у к — булава з металічною кулькою на верхівці, до якої прикріплялась прикраса — волосінь з кінського хвоста. Ознака влади у деяких східних народів та в древніх слов'ян

В а р я г и (у різних народів ще: варнаки, вар'яти, веринги) — назва військових бродячих дружин, які виникали у народів Балтійського помор'я, в тому числі серед балтійських слов'ян та скандінавів; чинили грабіжницькі напади на Західну та Східну Європу, займалися торгівлею, служили воїнами-найманцями у Візантії та в інших країнах

В е л і с л а в — слов'янське місто на Лабі (Ельбі), пізніше завойоване німецькими феодалами і перейменоване у Валслебен

В е р е т е я — вузенька смужка землі

В е с ь — прибалтійсько-фінське плем'я, жило в районі Біло-озера

В й р а й — інакше ірій — за давніми слов'янськими віруваннями, тепла країна на сході, біля моря, куди ховаються на зиму птахи, комахи, гадюки. У Володимира Моно-маха: "сему ся подивуємі, како птица небесная із ірья ідут...")

В и х о р — в народних віруваннях чародій, дух, що літає чи ходить по землі у вигляді вкритого густим чорним волоссям чоловіка, із крилами, якими здіймає вітер

В и т а л и щ е — приміщення, кімната, житло

В і к а р і й — у католицькій церкві заступник єпископа чи священика

В о л и н ь — велике торгове місто поморських слов'ян

В о л ь н и ц я — вовняна тканина

Г а с и л о — вид зброї: металічна куля на ремінній шворці

Г а ч і — назва вузьких полотняних штанів у населення гірських Карпат

Г і л я н — приморська місцевість в Азербайджані

Г і п п о к р а т — давньогрецький лікар, реформатор античної медицини (бл. 460—370 рр. до н. е.)

Г л а д ь с т в о — жадібність, ситість

Г р и в н а — грошова одиниця у східних слов'ян і в Давньоруській державі: злиток срібла у 160 г. (київська гривна); трохи менша вагою гривна новгородська; також прикраса на шию у вигляді обруча.

Д а ж б о г — у східних слов'ян бог сонця, світла, дарувальник благ

Д ж у р д ж а н с ь к е м о р е — Каспійське море

Д и в — за повір'ям східних слов'ян, чудисько, яке мало вигляд дракона чи змія, втілення злого духу. У "Слові о полку Ігоревім" — уособлення біди і нещастя: "уже тресну нужда на волю, уже вріжся Див на землю"

Д о м о в и к— добрий дух, сторож домашнього вогнища, опікун родини

Ж е л в а — черепаха

Ж и в а, С и в а, Д і в а — богиня, покровителька життя

Є д м а — болото

Є п і т р а х и л ь— вузька смужка волотистої тканини, шириною в 15—20 см, одягалась на шию, вільно звисала спереду поверх стихаря

Е д е л і н г и — "благородні", знать у саксів

С п а р х — градоначальник

І з в о д ь — рів із водою

І з м а ї л ь т я н и — давня назва народів мусульманського віросповідування

І к о н о б о р ц і — учасники єретичного руху в християнстві, які виступали проти шанування ікон. Виник у VIII сі.

І о а н в Дамаський— візантійський богослов, філософ; поет, противник іконоборства (бл. 675—753 рр.)

І о а н н Златоуст — візантійський церковний діяч, єпископ Константинополя, відомий церковний красномовець (бл. 350—407 рр.)

К а й с т р а— торба

К а м к а — шовкова квітчаста тканина

К а п і т е л ь — орнаментована в певному стилі верхня частина колони

К в а д р и г е м а — військове судно з чотирма рядами весел

К и с т е н ь — вид холодної зброї, важка куля із металу чи кістки на ремені

К и р и л о О л е к с а н д р і й с ь к и й — архієпископ, один із "отців" церкви (V ст.)

К о щ е й — раб (літописна назва)

К с е н о ф о н т — давньогрецький письменник та історик (бл. 430—355 рр. до н. е.)

К о р м и л о — руль, керівництво

К у а ф а — залізний ковпак, який захищав водночас низ обличчя, шию та плечі

К у п а — грошова одиниця, двадцять п'ята частина гривни

К у п а — сума позики у 5 гривен; закуп — той, хто взяв купу і став боржником — закупом

Л а г в и ц я — глиняна посудина з вузькою шиєю

Л а г а л и щ е — піхви для меча

Л а д а — у східних слов'ян — богиня кохання, шлюбу, сім'ї

Л в л я — у східних слов'ян богиня, що одухотворяла весну і врожаї

Л і к о т ь — старожитня міра довжини, приблизно з півметра

Л і т и — напівзалежні селяни у саксів

Л и в а — болото

Л о в а т ь — річка, що впадав в Ільменське озеро

Л у д и й — дурний

М а р а, М о р а н а, М о р— дух темноти, хвороб, смерті, мору

М е ж е н ь — межа; межень — середина літа

М е о т і й с ь к е м о р е, М е о т і с, М е о т и д а — Азовське море

М е р ь — плем'я, що населяло міжріччя Волги та Оки

М і д н и ц я — мідна монета

М о в н я — лазня

М о к о ш а — верховне жіноче божество, матір щастя, достатку

М о р д — злий дух, який завдав людям мук і катувань

Н а в у ш н и ц і — серги

Н а р е в — притока Вісли

Н е в о— давня назва Ладозького озера, що у давнину вважалося морем

Н е с и т е ц ь — найбільший поріг на Дніпрі

Н о г а т а — одна двадцята частина гривни

О б е л ь, о б е л ь н и й х о л о п — повністю залежний раб

О б о л о к а — хмара

О г н и щ а н и н — заможний власник земель, належав до вищої феодальної частини суспільства

О д и н— верховний одноокий бог германських племен, а також грозове небо. Володар морів і повелитель люд-. ських доль, який своїм всевидящим оком оглядав землю, батько перемог

О л о в и р — шовкова тканина, прикрашена золотою ниткою

О м о ф о р — широка смуга золотистої тканини, якою пов'язували плечі

О п о р о м в з я т и — захопити зненацька, приступом

О т а р и ц я — наділ землі, яким володів релейний закуп, селянин, що став залежним за ріллю, за орну землю

О ч е р т — окреслений простір довкола требища, викладений камінням

П а в з а н і й — малоазіатський мандрівник і письменник (II ст.)

П а в л и к і а н и — прихильники єретичного антифеодального руху в Візантії (назва походить від імені апостола Павла)

П а д о р о г а — розпутиця

П а л а — жіноче вбрання. Тканина, яку накидали на голову і якою драпірували верхній одяг

П е к — у віруваннях східних слов'ян володар потойбічного світу

П е н у л а — верхній жіночий одяг, що його одягали поверх вузької і довгої туніки

П е р у н — один із головних богів у східних слов'ян, володар грози, блискавки і грому, покровитель воїнів Пітьма — те ж, що і Морана, Мара — втілення злих сил, темноти і смерті

П л а т о н — давньогрецький філософ-ідеаліст (428—348 рр. до н. е.)

П л у т а р х — давньогрецький письменник та історик (бл. 45-127 рр.)

П о д і р — одяг іудейського свяіценика

П о л і б і й — давньогрецький історик (бл. 201—120 рр. до н. е).

П о р т и к — галерея на колонах або на стовпах перед входом у приміщення, що завершується фронтоном — трикутним фасадом або атиком — стінкою над карнизом, часто оздобленою рельєфом

П о р у б — льох, що служив в'язницею

Б о с о х а — землеробський податок із сохи — із двору чи сім'ї селянина (посошне)

П о т е р ч а т а— в народному повір'ї духи злигоднів і хвороб

П о т я г и — податки із ремісників і землеробів

П р а в е ж і — судовий штраф

П р а в и л о — управління, кермо

П р а щ у р, Щ у р — домашнє божество, носій душ померлих родичів, охоронець роду від злих сил і нещасть

П р о т е в о н — перший, головний

П р я ж м о — хліб

Р а б у в а т и — грабувати

Р а к а — особливе місце для зберігання мощів святих, теж саме, що гробниця

Р а р о г — інша самоназва слов'янського племені бодричів, що означає "сокіл"

Р а т и щ е — те ж саме, що спис — холодна зброя. Довгий держак із металевим або кістяним наконечником

Р и л о — знаряддя для копання чи риття землі, заступ

Р і д —у східних слов'ян верховний бог, зачинатель усього живого на землі

Р і з а н а — (рьзана) — монета, одна п'ятдесята частина гривни

Р о ж а н и ц і — давньослов'янські жіночі божества

Р о з в о д д я — повінь

Р о з д е р т ь— випалена пожежею ділянка лісу, яку переорюють на ниву

Р о з к а л л я — весняні талі води

Р я д, р я д н и ц я— договір, угода

С а ж е н ь — міра довжини, дорівнювала 2,134 м., або 3 аршинам (1 арш. — 0,711 м.)

С а к о с — верхній одяг патріарха. З боків і знизу рукавів не зшивався, застібався на повітряні петлі й ґудзики, спереду оздоблювався неширокою орнаментальною смугою тканини

С в а р о г —у східних слов'ян один із найстаріших богів, володар неба, який навчив людей ковальству

С в я т о в и т, С в і т о в и д — верховний бог світла у балтійських слов'ян

С в е п е т — мед диких бджіл

С и т а — медовий напій

С і м а р г л— священний крилатий бог у подобі пса, охоронець злаків і лісів

С т а н ь — повстання

С т а р г о р о д — велике торгове місто балтійсько-слов'янського племені вагрів. Пізніше завойоване німецькими феодалами і перейменоване в Альденбург

С т р а т и г — воєначальник, командувач військ

С т р и б о г — один із головних богів у східних слов'ян, бог вітрів

С у л и ц я — короткий метальний спис з кам'яним, кістяним чи залізним наконечником

С х и м а — найвищий ступінь чернечого аскетизму

Т а б а р и с т а н — місцевість в Азербайджані

Т а м а р х а п с ь к а з е м л я — літописна Тьмуторокань

Т а н а ї с — так греки називали Дон

Т о р — бог грому у скандінавів, даритель дітей, покровитель орачів

Т р е б и — ритуальні відправлення, жертвоприношення у язичників

Т р я с — божество страху

Т у н і к а — одяг прямокутного крою в довгими, до зап'ясть рукавами, із розрізами по боках; низьким — до колін — подолом

У к о т — якір

У ж и щ е — канат

У р м а н и — порманни

Ф а р с а х — міра шляху, вірніше, зусиль, витрачених на подолання відстані за добу. На рівнині це 20—50 км., в горах — менше.

Ф і б у л а — застібка

Ф р і л і н г и — вільні громадяни у саксів

Ф у к і д і д — давньогрецький історик (бл. 460—400 рр. до н. е.)

Х а л і с' и або к у л а с’ и — "білі" хозари, власне хозари, в розумінні чисті, не змішані з іншими племенами

Х в а л и н с ь к е м о р е — Каспійське море

Х з а — спеціально вироблена, дуже м'яка шкіра для взуття, яке носила знать

Х о р е — бог сонця у новгородців. Деякі дослідники вважають, що назва ця походить від древнього слов'янського слова Кьрс — що означає "світло", "вогонь". Від цього й "кресало"

Ч а г а — рабиня (літопис).

Ч а п а н — верхній одяг у тюркських народів

Ч о р н о б о г — верховний володар злого й підступного світу

Ч у д ь — давньоруська назва естів

Ш е л о н ь — річка, впадає в озеро Ільмень

Ш и р в а н — місцевість в Азербайджані

Я д и в о — їжа, харчі

Я л і в е ц ь — яскравий клаптик тканини, що кріпився до верхівки князевого шолома

Я р л — у скандінавів родова знать, також правитель держави

Я х о н т — коштовний камінь, сапфір